ISBN 978-973-117-449-5

Editura ALTIP
Alba Iulia - 2013

Fecioarele înlăcrimate ale Transilvaniei

Complexul Muzeal Județean Bistrița-Năsăud
septembrie - noiembrie 2013

*Nu lăsa Măicuță
să pierim pe cale,
căci noi suntem fiii
lacrimilor tale !*

(cântec de pelerinaj)

Fecioarele înlăcrimate ale Transilvaniei

expoziție temporară

Fecioarele înlăcrimate ale Transilvaniei

Complexul Muzeal Județean Bistrița-Năsăud

septembrie – noiembrie 2013

Organizatori:

COMPLEXUL MUZEAL JUDEȚEAN BISTRIȚA-NĂSĂUD
MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII ALBA IULIA
PROTOPOPIATUL ORTODOX BISTRIȚA

Colaboratori:

MITROPOLIA CLUJULUI, MARAMUREȘULUI ȘI SĂLAJULUI
MĂNĂSTIREA NICULA
PROTOPOPIATUL ROMANO-CATOLIC TÂRGU-MUREȘ
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE ȘI ISTORIA ARTEI CLUJ-NAPOCA

Restauratori:

MIHAELA COTOC
TEOFIL CLAUDIU PETREAN

Fecioarele înlăcrimate ale Transilvaniei

e x p o z i ț i e   t e m p o r a r ă

c u r a t o r :   A n a   D u m i t r a n

Complexul Muzeal Județean Bistrița-Năsăud
septembrie – noiembrie 2013

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
DUMITRAN, ANA
Fecioarele înlăcrimate ale Transilvaniei /

Ana Dumitran. - Alba Iulia : Altip, 2013
Bibliogr.
ISBN 978-973-117-449-5

232.931(084)
247.3:231.73(084)

Editura ALTIP
www.altip.ro

SUMAR

Artă și spiritualitate în nordul Transilvaniei

Proiectul expozițional *Fecioarele înlăcrimate ale Transilvaniei*, întregit de un amplu și exhaustiv volum menit să clarifice și să argumenteze, cu documente și subtile analize stilistice, cultul Fecioarei și istoria acestei reprezentări, inițiat la Alba Iulia în anul 2011, prezentat apoi la Târgu-Mureș, Sibiu și, în 2012, la Cluj-Napoca, ne-a îndemnat să-i propunem autoarei itinerarea și la Bistrița. Porneam, în solicitarea noastră, de la faptul că, între icoanele dovedite a fi vărsat lacrimi, s-au aflau câteva provenind din parohii de pe teritoriul județului Bistrița-Năsăud, prea puțin cunoscute, cu deosebire o icoană de la Ilișua, sat de care ne leagă numeroșii anii petrecuți pe șantierul castrului roman de aici.

Cu maximă bunăvoința și deplină cunoaștere a patrimoniului din acest areal, colega Ana Dumitran a acceptat propunerea și, ceea ce credeam la acea dată a fi o simplă preluare a expoziției vizionată în urmă cu un an la Muzeul Etnografic al Transilvaniei, a luat aspectul unei expoziții distincte, bazată preponderent pe bogatul patrimoniu aflat în depozitul Protopopiatului Ortodox Bistrița și un număr de icoane din patrimoniul Muzeului nostru. Incursiunea documentară și susținerea avută din partea părintelui protopop Alexandru Vidican au permis completarea repertoriului, nuanțarea analizei și precizări în ceea ce privește influențele, modelele urmate, pictorii care au activat în această parte a Transilvaniei.

Degradările suferite în timp, refacerea picturii de către zugravi lipsiți de har, au necesitat lucrări de conservare și restaurare a icoanelor, realizate în laboratorul muzeului, care au redat strălucirea de odinioară multor piese, evidențiind lucrări artistice de mare valoare, ascunse sub veșmântul unor lucrări târzii, prin repictare. Trecem acest exercițiu de recuperare, alături de analiza atentă și repertoriul exhaustiv, între importantele beneficii pe care expoziția le cumulează. Opera de recuperare și cunoaștere a bogatului patrimoniu artistic și spiritual aflat în depozitele muzeale, publice sau ale cultelor, rămân obiective prioritare pe care actuala expoziție le slujește cu profesionismul, pasiunea și entuziasmul necenzurat care o caracterizează pe Ana Dumitran, curatorul acestei expoziții.

CORNELIU GAIU

Un eveniment expozițional închinat icoanei transilvane

Sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul de secol XVIII corespunde unei noi etape istorice, de o importanță aparte pentru istoria românilor. Cucerirea Transilvaniei de către Habsburgi va contribui la sfârșitul întârziatului ev mediu, iar veacul al XVIII-lea va însemna un pas spre Luminile modernității și a reîntoarcerii definitive în Europa.

Un fenomen petrecut în lumea religioasă, culturală și artistică, ce are desigur un suport politic însemnat, este apariția unor icoane miraculoase, cu precădere în bisericile de rit oriental, miracolul fiind preluat și utilizat ca mijloc de propagandă al Contrareformei și al Imperiului Habsburgic.

Venerarea unor icoane de tradiție bizantină în bisericile catolice nu era o noutate. Spațiul european occidental, din Italia în țările germanice sau Europa Centrală, conservă nenumărate exemple de vechi icoane ortodoxe așezate la loc de cinste, pentru a fi venerate, în altarele bisericilor catolice, adesea acestea fiind considerate cópii sau sunt chiar atribuite penelului evanghelistului Luca.

Expoziția intitulată poetic *Fecioarele înlăcrimate ale Transilvanei*, deschisă mai întâi la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia, o datorăm unei laborioase activități de documentare a doamnei dr. Ana Dumitran, cercetător împătimit al fenomenului cultural artistic transilvănean, precum și colaboratorilor săi. Expoziția organizată de Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia a devenit un eveniment expozițional și cultural de excepție, prin amploarea pe care a luat-o, prin implicarea instituțiilor ecleziastice, prin parteneriatul cu importante instituții muzeale. Expoziția a fost itinerată mai întâi la Târgu-Mureș, la sediul Protopopiatului Ortodox, apoi la Sibiu, la Muzeul Astra, în generosul spațiu expozițional al Casei Artelor, a fost vernisată la Cluj-Napoca la Muzeul Etnografic al Transilvanei, iar în primăvara acestui an la Galeria Delta din Arad, cu ocazia Festivalului internațional de artă sacră *Filocalia*.

Expoziția își deschide acum porțile la Bistrița, capitala unui județ transilvan ce deține un remarcabil tezaur de istorie și cultură românească. Ținutul Bistriței și Țara Năsăudului conservă un patrimoniu de mare importanță istorică și artistică, cu valoroase edificii religioase ale arhitecturii de lemn și piatră, împodobite cu picturi murale și icoane pictate pe lemn sau sticlă, datorate unor pictori ce aparțin unei școli locale de factură ortodoxă. Vecinătatea cu Moldova și Maramureșul, legăturile cu centre culturale importante au conferit Țării Năsăudului și Ținutului Bistriței un statut special, cu o puternică personalitate.

Expoziția, având o solidă documentare în arhive și muzee sau colecții, este o contribuție științifică remarcabilă la cunoașterea unor aspecte prea puțin relevate până în prezent, subliniind benefice legături interetnice, uneori surprinzătoare, între neamurile transilvane, ce se desfășoară sub privirea blândă a Fecioarei și a Pruncului Isus.

Catalogul expoziției, intitulat *Fecioarele înlăcrimate ale Transilvaniei. Preliminarii la o istorie ilustrată a toleranței religioase*, îl datorăm autorilor Ana Dumitran, Enikő Hegedüs și Vasile Rus. Masivul volum inserează o documentare de excepție, referitoare la fenomenul icoanelor miraculoase, repertoriul replicilor icoanei miraculoase de la Nicula (gravură, pictură tempera pe lemn, pictură pe sticlă, pictură de șevalet, plastică figurativă) este de o bogăție extraordinară. Meționăm că acest prețios volum a fost nominalizat la premiul Academiei Române pentru istoria artei.

Simbol sacru al Clujului, *Madona Claudiopolitana* este imaginea icoanei făcătoare de minuni de la Nicula, Hodighitria pictată de Luca din Iclod la 1681, copiată sau repictată în replici mai mult sau mai puțin asemănătoare de numeroși pictori și gravori, fiind venerată de toate confesiunile și etniile Transilvaniei. Luminoasa imagine a *Maicii Domnului cu Pruncul* o întâlnim în bisericile ortodoxe sau greco-catolice ale românilor, în cele catolice ale maghiarilor, secuilor și sașilor, fiind adorată pentru puterile sale miraculoase. În cei peste 330 de ani care s-au scurs dela pictarea celebrei icoane s-au scris multe pagini despre această Madonă românească adorată și cunoscută din Transilvania până departe în Occidentul european.

Expoziția *Fecioarele înlăcrimate ale Transilvaniei* este un important eveniment cultural, fiind simbolic o rugăciune și un *ex voto* adus Născătoarei de Dumnezeu, un semn al înțelegerii și al păcii, al tuturor celor ce mărturisesc întru Hristos.

Acad. MARIUS PORUMB

Arta românească transilvăneană și miracolul lăcrimării icoanelor

O discuție despre lăcrimarea icoanelor purtată în zilele de acum ne va duce involuntar și obligatoriu cu gândul la icoana Maicii Domnului de la Nicula, un adevărat simbol al creștinismului din Transilvania, singura imagine care a reușit să se reflecte dincolo de barierele etnice și confesionale ce-i separau deja de veacuri pe locuitorii provinciei. Dar ea nu a fost și singura icoană care a lăcrimat, de aceea faima pe care și-a câștigat-o se explică nu doar prin miracolul propriu-zis, petrecut la sfârșitul secolului al XVII-lea, nici prin celelalte minuni pe care le-a făcut de-a lungul timpului pentru pelerinii care au venerat-o, ci ea a fost consecința unei strategii bine regizate și susținute cu asiduitate de cei cărora le-a fost încredințată și care s-au îngrijit să îi asigure un cult public cât mai larg, uneori chiar în detrimentul altor icoane vărsătoare de lacrimi. Aura de mister a sporit și datorită insolitei situații în care a fost pusă la foarte scurtă vreme după producerea minunii, nu una, ci două icoane asumându-și calitatea de *adevărata imagine care a lăcrimat*, concurența dintre ele oferind constant combustibilul necesar pentru întreținerea manifestărilor specifice de atragere a atenției credincioșilor, asaltați din când în când și din alte direcții, de alte icoane care au început să plângă.

La începutul cercetării, aproape totul se reducea la întrebarea care dintre cele două icoane are mai multe șanse de a fi originalul pictat de Luca din Iclod. La capătul investigației, concluzia a fost mai mult decât surprinzătoare: dualitatea s-a dovedit o falsă problemă, ea fiind anulată de frecventa reproducere a imaginii prin folosirea unui model care promova chipul Maicii Domnului din icoana păstrată de iezuiți în biserica lor de la Cluj, dar cu adăugarea celor doi îngeri care o străjuiesc în icoana rămasă la Nicula. Acest interes pentru copierea imaginii s-a impus ca principal efect al miracolului lăcrimării, icoana de la Nicula fiind singura efigie a Maicii Domnului din spațiul românesc care a căpătat valoare de prototip. Ușor de recunoscut chiar și în cele mai naive reprezentări, ea a dominat mediul artistic transilvănean mai bine de un secol și jumătate, fiind reprodusă de pictori aparținând diverselor etnii și confesiuni, pentru uzul deopotrivă al ortodocșilor, greco-catolicilor și romano-catolicilor. Neobișnuința, însă, cu o asociere atât de intimă între Maica Domnului și chipul său dintr-o icoană anume au făcut ca doar în imaginile destinate catolicilor să primească o denumire proprie, aceea de *Miraculosa Beata Virgo Maria Claudiopolitana*, Fecioara făcătoare de minuni de la Cluj căpătând în timp o individualitate tot mai pronunțată și mai îndepărtată de Nicula, de care a fost separată încă din 1701, de când datează cea mai veche mențiune a sa ca *adevărata icoană care a plâns în Transilvania*[1]. Cum românii nu au folosit o denominație care să o particularizeze, identificarea unei imagini a Maicii Domnului drept copie a icoanei de la Nicula s-a diluat cu timpul în conștiința colectivă, lipsindu-ne astăzi de prețioase informații

[1] Intenționat confuză, formula *Vera effigies B. M. V. flentis in Transylvania ad Claudiopolim 1699 die 15 Febr.* a însoțit aproape cu obstinență reproducerile executate pentru uzul credincioșilor romano-catolici.

referitoare la gradul de conștientizare din partea credincioșilor a faptului că rugăciunile lor se îndreptau către *adevărata imagine „carea au lăcrămat în sfânta mănăstire de la Nicula”*[2]. De asemenea, ar fi fost interesant de aflat dacă marea răspândire a cópiilor s-a aflat sau nu în legătură cu pelerinajul la Nicula ori dacă opțiunea pentru această reprezentare s-a datorat co-

Luca din Iclod, *Maica Domnului cu Pruncul*, 1681, Mănăstirea Nicula, înainte de restaurare (*apud* Rispoli Fabris 1987)

Luca din Iclod, *Maica Domnului cu Pruncul*, 1681, Mănăstirea Nicula, după restaurare

manditarilor sau a fost lăsată la alegerea pictorului. Privite ca ipoteze de lucru, pentru oricare dintre aceste afirmații există dovezi, măcar indirecte, iar o realitate în care ele să fi funcționat concomitent este cea mai plauzibilă. Totuși, o altă realitate a fost aceea că, pe măsură ce pelerinajul s-a dezvoltat și a căpătat forme organizate, a scăzut preocuparea pentru reproducerea icoanei, poate și pentru că pictorii, formați acum în academii, nu o mai aveau în repertoriu. Între aceste realități, sărăcia reperelor concrete mai poate fi suplinită doar de examinarea în detaliu a unui areal cât mai larg. Începută în 2011, o astfel de cercetare s-a

[2] Expresie însoțitoare a gravurii realizate de Vlaicu Tipograful în 1751, cu care au fost ilustrate mai multe cărți editate la Blaj, una dintre rarisimele dovezi artistice care atestă o preocupare oficială de promovare a icoanei de la Nicula din partea autorităților ecleziastice românești.

concretizat mai întâi într-o expoziție deschisă la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia, a cărei itinerare la Târgu-Mureș (sediul Protopopiatului Ortodox), Sibiu (Casa Artelor), Cluj-Napoca (Muzeul Etnografic al Transilvaniei), Arad (Galeria de artă Delta) și acum la Bistrița a oferit posibilitatea unei continue îmbogățiri a cunoștințelor, pe care vom încerca în continuare să le sistematizăm, spre a le putea adăuga concluziilor inițiale.

Pentru a asigura coerență discursului, vom rezuma – pentru început – câteva dintre rezultatele investigațiilor publicate în 2011 sub titlul *Fecioarele înlăcrimate ale Transilvaniei. Prelimarii la o istorie ilustrată a toleranței religioase*, generic sub care au fost grupate icoanele transilvănene ale Maicii Domnului despre care au fost găsite informații că s-au remarcat, până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, ca vărsătoare de lacrimi.

Ruinele castelului Kornis de la Benediug (foto 2012)

Blazonul contelui Sigismund Kornis,
castelul de la Benediug, turnul porții, 1720

Maica Domnului cu Pruncul, 1699, icoana predată iezuiților,
păstrată în biserica actualmente piaristă din Cluj-Napoca

Cea mai timpurie experiență de acest gen s-a petrecut în februarie-martie 1699 la Nicula, această întâietate justificând și sârguința cu care noii stăpâni ai Transilvaniei s-au interesat de soarta icoanei, nu doar pentru a-i acorda cinstirea cuvenită, cât mai ales pentru a o instrumentaliza, în încercarea disperată de a recupera terenul pierdut de catolicism în perioada Principatului autonom, intrat de curând sub aripile „protectoare” ale pajurei bicefale habsburgice.

Operă a lui Luca din Iclod și donație a nobilului Ioan Cupșa pentru biserica de la Nicula, icoana a fost depusă, la scurtă vreme după ce a început să lăcrimeze, în capela reședinței de la Benediug (azi Mănăstirea, jud. Cluj) a celui mai important nobil din zonă, contele catolic Sigismund Kornis. Imediat a început ancheta pentru verificarea autenticității minunii, iezuiții Sigismund Vizkeleti și Ladislau Bárány alcătuind un raport trimis spre aprobare arhiepiscopului primat al Ungariei, cardinalul Leopold Kollonits, de la care s-a solicitat și decizia asupra locului unde să fie păstrată icoana, până la sosirea răspunsului ea fiind restituită sătenilor din Nicula.

Josef Ernst Mansfeld, *Fecioara clujeană*, gravură în cupru, Viena, a doua jumătate a sec. XVIII; exemplarul de la Murgești (jud. Mureș), colecția Protopopiatului Ortodox Târgu-Mureș

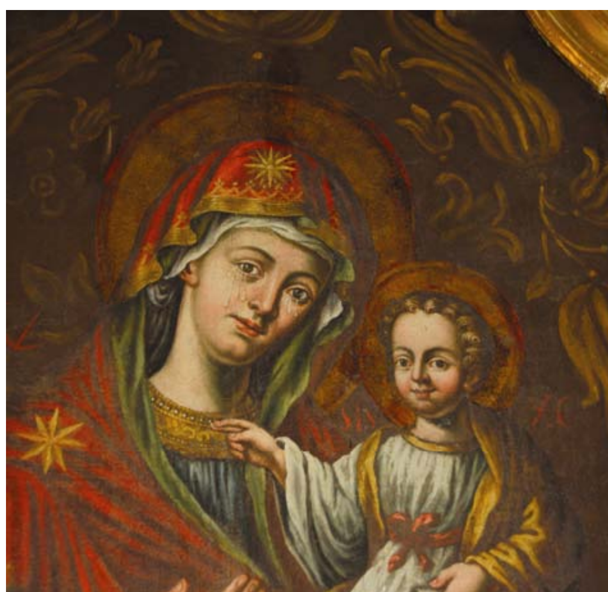
Mathias Veress din Cluj, *Fecioara clujeană*, ultimele decenii ale sec. XVIII; Chizeni (jud. Sălaj)

Bănuind verdictul, se pare că Sigismund Kornis a angajat în secret un pictor care să realizeze o copie, executată însă din memorie, deoarece icoana a fost ascunsă privirilor, fiind ferecată într-o cutie și pusă sub pază. Pentru subtilizarea originalului a fost simulat un jaf de care a fost mai târziu învinuit, dar fără a i se da numele, un voievod din țările extracarpatice[3].

[3] Indicat ca *princeps Valachiae Transalpinae*, în analele misiunii iezuite clujene pe anul 1701 (Rus 2008,

Asupra originalității imaginii, preluată de la Nicula cu puțin înainte de Rusaliile anului 1699, nu a avut cine să se pronunțe, pentru că cei trimiși după icoană erau figuri noi, care mai mult ca sigur nu o văzuseră înainte de a fi dată înapoi niculenilor. Kornis s-a multumit și el cu o copie, deoarece nu putea risca să se expună, iezuiții fiind în acel moment forța motrice a politicii austriece în Transilvania[4]. Dacă toate acestea sunt presupuneri, sigur este că, dintre cele două icoane care și-au disputat de atunci încoace calitatea de *adevărata imagine care a lăcrimat*, atribuibilă lui Luca din Iclod este cea rămasă la Nicula. Comparația cu icoana *Maicii Domnului cu Pruncul* de la Ilișua, o lucrare despre care avem acum certitudinea că a fost pictată de Luca din Iclod, este de natură să ofere soluționare controversei asupra originalității, chiar dacă nu poate să explice cum s-a ajuns la dedublarea imaginii.

Fecioara clujeană, 1780, biserica romano-catolică din Remetea (jud. Harghita); foto Enikő Hegedűs

Icoana dusă la Cluj a beneficiat de o atenție specială, devenind curând un simbol al renașterii catolice în noua provincie austriacă. Numeroase gravuri, comandate unor renumiți meșteri din Tyrnavia, Viena, Buda, Bratislava, Augsburg, dar și celor din Cluj, au ilustrat cărțile tipărite sub egida colegiului academic iezuit sau au fost împărțite pelerinilor sub formă de foi

p. 189), și ca *Moldaviae Vaivoda vulgo dictus, alias Princeps aut Praefectus Moldavorum*, în istoria publicată în 1736 (Dumitran, Hegedűs, Rus 2011, p. 244).

[4] Pentru recompunerea firului evenimentelor, singurele surse sunt analele iezuite și istoria tipărită sub auspiciile colegiului iezuit clujean în 1736, cu mai multe ediții ulterioare, în limbile latină, germană și maghiară. Pentru traducerea sa în limba română, datorată lui Vasile Rus, vezi Dumitran, Hegedűs, Rus 2011, p. 221-262.

de rugăciune ori – cele cu dimensiuni mari – chiar ca icoane pe hârtie. La cele identificate până în 2011[5] se mai adaugă o foaie de rugăciune imprimată la Cluj în anii '30 ai secolului al XVIII-lea[6], o alta editată la Sibiu în 1779[7], o ilustrație la o carte publicată în 1746 în tipografia Colegiului iezuit din Cluj, pentru uzul rutenilor greco-catolici[8], și o gravură pictată, databilă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea[9]. Din această categorie de reproduceri, un ecou deosebit a avut o imagine datorată gravorului vienez Josef Ernst Mansfeld. Datorită dimensiunilor relativ mari (cca 43 x 33 cm) și calității de excepție a desenului, ea a devenit principala sursă de inspirație pentru pictorii celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea, maghiari și români deopotrivă, care au avut-o în repertoriu pe Madona clujeană, respectiv pe Maica de la Nicula.

Fecioara clujeană, sfârșitul sec. XVIII, catedrala romano-catolică din Székesfehérvár; foto: Lángi József

[5] Dumitran, Hegedűs, Rus 2011, cu bibliografia anterioară; Dumitran 2011/a; Dumitran 2011/b.
[6] Exemplar în colecția Bibliotecii Batthyaneum din Alba Iulia, inv. 4167. Imaginea aparține unei adevărate serii, pentru care vezi Dumitran, Hegedűs, Rus 2011, p. 79-82, fig. 28-29.
[7] Colecție particulară; Tüskés 2013, fig. 4. Gravorul, probabil sibian, a folosit ca sursă de inspirație gravura din 1751 a tipografului blăjean Vlaicu.
[8] *Elementa puerilis institutionis in lingva latina* ..., Claudiopoli, Typis Academ. Soc. JESU per Andream Feij Anno 1746; Tüskés 2013, fig. 1.
[9] Exemplar în colecția Muzeului Național de Istorie din Budapesta; Tüskés 2013, fig. 12.

La categoria reproducerilor pictate ale icoanei de la Cluj s-au adăugat o lucrare datată 1780 din biserica romano-catolică de la Remetea (jud. Harghita)[10], o alta atribuibilă pictorului Mathias Veress din Cluj, aflată în biserica ortodoxă din Chizeni (jud. Sălaj), imaginea din biserica romano-catolică din Șimleu-Silvaniei[11], cea din biserica Mănăstirii franciscane din Dej, menționată în inventare încă din 1736[12], și o reprezentare probabil tot de la sfârșitul secolului al XVIII-lea expusă în catedrala din Székesfehérvár[13].

Monumentul funerar al familiei Tauffer, cimitirul central din Cluj-Napoca; foto Enikő Hegedűs

Fecioara clujeană, mijlocul sec. XVIII, Mănăstirea franciscană din Dej; foto Enikő Hegedűs

La repertoriul sculpturilor adăugăm un monument funerar din cimitirul central din Cluj, aparținând familiei Tauffer, amplasat în a doua jumătate a secolului XIX[14], și imaginea statuii din capela castelului Haller de la Gârbou (jud. Sălaj), păstrată actualmente într-o nișă de pe culoarul Mănăstirii franciscane din Dej[15]. Tot aici se pot încadra reprezentările de pe două clopote, unul aparținând bisericii romano-catolice din Cârța (jud. Harghita), turnat la Arad în

[10] Informație primită de la Enikő Hegedűs, căreia îi mulțumesc și în acest context.
[11] Informație primită de la Mihály Ferenc, căruia de asemenea îi mulțumesc.
[12] Kovács 2013, p. 232, nota 52.
[13] Informație primită de la Enikő Hegedűs, căreia îi mulțumesc încă o dată.
[14] Informație primită tot de la Enikő Hegedűs.
[15] Semnalată inițial la Sabău 2008, p. 159; vezi și Kovács 2013, p. 240, nota 85.

1922[16], iar celălalt bisericii ortodoxe „Buna Vestire”, „a grecilor”, din Alba Iulia, acesta din urmă fiind turnat în 1839 în atelierul lui Schmidt András din Pesta.

Pe cât de multe informații au fost notate despre icoana dusă la Cluj, despre minunile pe care le-a săvârșit și podoabele cu care a fost răsplătită, pe atât de puțin știm ce s-a întâmplat la Nicula după ce iezuiții au ieșit biruitori în competiția pentru deținerea ei. Într-o relatare târzie, din 1819[17], despre aniversarea din 1701 a miracolului lăcrimării, ni se spune că, printre miile de pelerini veniți să cinstească icoana, s-a aflat și nobilul Ioan Cupșa din Nicula, la vederea căruia icoana a început din nou să plângă, făcându-l să declare că este dispus să-și vândă toată averea și să rămână până la sfârșitul vieții alături de odorul său. Proporțiile apoteotice ale acestei povești – care ar trebui să ne convingă că icoana nu se mai afla în Nicula, altfel neputându-se explica gestul devoțional al donatorului – sunt cu totul spulberate de compararea cu descrierea aceluiași eveniment făcută în chiar anul 1701 în cronica misiunii iezuite, unde Ioan Cupșa este amintit doar în calitate de comanditar și vizitator[18].

Vlaicu Tipograful, *Maica Domnului de la Nicula*, xilogravură, 1751 (*Ceaslov*, Blaj, 1751, exemplarul Muzeului Național al Unirii, Alba Iulia)

Vlaicu Tipograful, *Maica Domnului de la Nicula*, xilogravură, 1751 (*Ceaslov*, Blaj, cca 1753, exemplarul Mănăstirii Nicula; foto: pr. Siluan Timbuș)

---

16 Informație primită, de asemenea, de la Enikő Hegedűs, pentru care îmi exprim din nou întreaga gratitudine.
17 *A’ Kolosvári könyvezö Szüznek historiája*, p. 39.
18 Rus 2008, p. 189.

Începând din 1751, în câteva dintre publicațiile patronate de Episcopatul de la Blaj a fost introdusă o ilustrație care a fost recomandată ca *Icoana Prea Sfintei Născătoarei de Dumnezeu carea au lăcrămat în Ardeal, în Sfânta Mănăstire de la Nicula, 1699, fevruarie 4*[19]. Acest text explicativ nu confirma însă că icoana se mai afla acolo, iar, pentru a evita orice confuzie, aceeași imagine a fost retipărită în 1757 cu legenda *Icon Beatae Mariae Virginis ad Claudiopolim lacrymantis*[20].

Certitudinea prezenței unei icoane miraculoase la Nicula o oferă doar un document din 1767 înaintat papei Clement al XIII-lea, prin care suveranului pontif i se solicita să acorde indulgență plenară numeroșilor pelerini ce o cinsteau[21]. În rest, doar folclor local, consemnat în 1894-1895 de Vasile Cutcan, învățător din Bonț, și publicat în 1930 de Victor Bojor. Conform legendei transmise în familia Cutcan, vechimea icoanei coboară până prin 1607-1610, autorul este popa Lucaci din Iclod, lacrimile au curs de trei ori: în 1678, 1708 și 1711, anunțând invaziile turcilor, ancheta pentru stabilirea caracterului miraculos al lacrimilor s-a desfășurat la Bonț în fața lui „Aron, călugăr mare", iar vizita la Benediug a avut loc în 1781, după ce icoana a fost scoasă din pământ, cu prilejul unei semănături de primăvară, fiind îngropată în 1712 de Leonte al lui Niculae din Nicula pe locul „unde este astăzi bisericuța cea mică" și unde a zăcut aproape 70 de ani, deoarece pe Leonte l-au ucis tătarii[22].

Halucinantă, această istorie a icoanei amestecă de-a valma fapte istorice al căror dramatism a marcat mentalitatea mai multor generații cu frânturi din romanele populare, făcând aproape inutilă încercarea de a decela adevărul de fantastic. Probabil ceea ce tradiția atât de distorsionată a vrut să spună este că adevărata icoană vărsătoare de lacrimi a fost ținută ascunsă pentru câțiva ani în sat, acțiune reținută și de legendă, care o plasează după prima lăcrimare, cea din 1678. O nouă lăcrimare, în preajma invaziei tătare din 1717, când vom vedea că au plâns și alte icoane, a putut fi cauza celei de-a doua tăinuri, pentru a evita repetarea scenariului din 1699. Se poate ca icoana să fi fost chiar îngropată, însă nu pe locul indicat de legendă, unde bisericuța se afla deja din secolul anterior, al XVII-lea, și nici nu a trecut atât de mult până la recuperare, deoarece documentul din 1767 se referă la adorarea imaginii ca la o practică de multă vreme încetățenită. Se poate ca la acea dată legenda să fi pus deja stăpânire pe mintea localnicilor. Cel puțin așa sugerează o icoană de la Maieru (jud. Bistrița-Năsăud), databilă cel mai târziu la începutul secolului al XIX-lea, pe care pare să fie reprezentat episodul dezgropării, ilustrat însă – culmea ironiei ! – dedesubtul unei imagini a *Maicii Domnului cu Pruncul* pentru a cărei realizare pictorul s-a inspirat din gravura lui Mansfeld cu imaginea icoanei miraculoase de la Cluj, căreia i-a adăugat chiar și coroanele cu care aceasta din urmă fusese

---

[19] *Ceaslov*, Blaj, 1751, p. 574 (Dumitran, Hegedűs, Rus 2011, p. 136-137, cu bibliografia anterioară, fig. 31); *Ceaslov*, Blaj, circa 1753, p. 532 (Bogdan 2010, p. 62, cu bibliografia anterioară, p. 64, fig.; *Acatistier*, Blaj, 1861, p. 160 (Oros 2001, p. 90, 92, fig. 2).

[20] *Doctrina christiana Ex probatis authoribus collecta* ..., Blaj, 1757, verso-ul foii de titlu; Tüskes 2013, fig. 3.

[21] Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj, *Colecția de documente Blaj*, inv. nr. 487; Dumitran, Hegedűs, Rus 2011, p. 382-383.

[22] Bojor 1930, p. 121-124.

împodobită în 1724. Dar interpretarea în acest sens a scenei nu este singura posibilă. Academicianul Marius Porumb consideră că folosirea combinației alb-albastru induce mai degrabă ideea că avem de-a face cu un șuvoi de apă, nu cu un ogor, povestea din icoana de la Maieru referindu-se, deci, la găsirea altei efigii miraculoase. Se poate, însă, să fie ilustrată și o altă versiune a legendei despre icoana de la Nicula, necunoscută până acum din alte surse.

Teodor Gherleanu (atribuire), detaliu din icoana de la Maieru

Nici cópiile icoanei, deși atât de numeroase, nu ne-au fost multă vreme de ajutor pentru a-i surprinde prezența în Nicula în anii de început ai secolului al XVIII-lea. Luate în ansamblu, cele mai multe replici au fost pictate folosindu-se ca model gravura lui Mansfeld sau una mai veche, dar oricum o imagine a Fecioarei de la Cluj. Ca să putem spune că a fost reprodusă explicit Maica de la Nicula, ar trebui ca în compoziție să se regăsească și cei doi îngeri din colțurilor superioare, detaliul care separă în mod evident cele două reprezentări. Cea mai veche copie identificată până acum într-o biserică românească, la Cecălaca (jud. Mureș), databilă în 1715[23], este însă o icoană realizată într-un autentic spirit occidental, pictată pe pânză, tehnică neobișnuită la acea vreme pentru mediul românesc, care mai are în plus și un text în limba latină ce o identifică drept replică a icoanei de la Cluj: *Miraculosa B. V. M. Claudiopoli in Transilvania 1699*[24]. Cea de-a doua în ordine cronologică, o icoană de la Borza (jud. Sălaj) datată 1720, semnată de zugravii Andrei și Zaharie[25], are în compoziție și îngerii, dar este destul de discutabil dacă reprezintă într-adevăr o copie a icoanei de la Nicula, nu atât din cauza că Pruncul ține în mână o carte și nu un rotulus, ci datorită modului diferit în care sunt aranjate cele două laturi ale maforionului Mariei, care nu se suprapun peste piept, ci peste umărul drept.

A treia în ordinea vechimii este icoana Maicii Domnului de la Ocoliș (jud. Alba), pictată de Vasile Zugravul în 1731[26]. Modelul a fost tot o imagine a icoanei de la Cluj, dar Pruncului i s-a pus în mână un glob, în locul rotulusului, iar chipurile au fost încoronate, așa cum erau și în icoana clujeană după 1724. În colțurile superioare sunt redați însă și Arhanghelii Mihail și

---

[23] Datarea și semnătura Ioan Zugrav se află pe icoana pereche a Mântuitorului. Ambele icoane se păstrează în colecția Protopopiatului Ortodox Târgu-Mureș.
[24] Reproducere la Dumitran, Hegedűs, Rus 2011, fig. 186.
[25] Păstrată în colecția bisericii „Sfânta Vineri” din Zalău.
[26] Semnătura și datarea se regăsesc pe icoanele-perechi *Deisis* și *Arhanghelul Mihail*, iar datarea a fost notată și pe icoana *Sfântului Nicolae* (Dumitran 2012, p. 251). Piesele au fost repictate grosier în 1911.

Gavriil, fie pentru că autorul știa că ei există în icoana de la Nicula, fie pentru că ei sunt înfățișați în mod frecvent în icoanele Maicii Domnului, introducerea lor în compoziție devenind în acest caz dependentă de hazard, la fel putându-se explica și prezența globului și a coroanelor. Totuși, în cazul acestui pictor, recunoașterea modelului nu ridică probleme, nici pentru icoana de la Ocoliș, nici pentru o altă creație a sa din 1741 de la Săcel (jud. Cluj)[27], unde tipul reprezentat este al Maicii Domnului flancată de prooroci, dar izvodul folosit pentru redarea personajelor principale a fost ales tot dintre gravurile cu chipul Fecioarei de la Cluj. De asemenea, cercetarea în județul Bistrița-Năsăud a oferit informații pentru localizarea artistului relativ aproape de Nicula, în Spermezeu, cunoașterea directă a icoanei vărsătoare de lacrimi fiind destul de probabilă.

Ioan Zugravul, *Fecioara clujeană*, 1715, Cecălaca (jud. Mureș)

Andrei și Zaharie, *Maica Domnuluicu Pruncul*, 1720, Borza (jud. Sălaj)

Pentru următoarea piesă datată trebuie să așteptăm anul 1749, care nu este tocmai o datare timpurie. Totuși, în termeni absoluți, ea se referă doar la icoana de la Reteag (jud.

[27] Păstrată la Muzeul Etnografic al Transilvaniei din Cluj-Napoca, inv. nr. 8102; Irimieș 1975, p. 28, fig. 2; Icoane MET, p. 226, nr. 563; Porumb 1998, p. 451.

Tudor Zugravul (atribuire), *Maica Domnului cu Pruncul*,
Piatra-Fântânele, începutul sec. XVIII

Bistrița-Năsăud), atribuibilă lui Andrei din Cornești în ciuda repictării de o calitate îndoielnică[28]. Modelul a fost și aici una dintre gravurile icoanei de la Cluj, completat însă cu cei doi îngeri. Compoziția se repetă în icoana de la Bozieș[29] și într-una dintre piesele aflate în patrimoniul Muzeului Județean Bistrița-Năsăud[30], care ar putea fi mai timpurii, artistul fiind activ încă din anii '20[31]. Andrei din Cornești a pictat imaginea și fără îngeri[32], dar dacă lipsa lor se explică prin dorința de copiere fidelă a modelului, care a fost mereu o gravură cu icoana de la Cluj, iar adăugarea prin faptul că a văzut personal icoana de la Nicula, nu mai putem ști.

Alți doi artiști întâlniți în județul Bistrița-Năsăud ar putea avea lucrări și mai vechi decât cele ale lui Vasile din Spermezeu și Andrei din Cornești. Databile în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, dar mai aproape de începutul acestui segment cronologic, icoanele lui Tudor Zugravul de la Piatra-Fântânele[33] și Sângeorz-Băi[34], datorită stilului foarte personal al artistului, sunt dificil de încadrat în categoria cópiilor Maicii de la Nicula, mai ales că personajele poartă coroane, iar îngerii nu prezintă instrumente ale patimilor, nici nu stau prosternați în rugăciune, ci susțin coroana Fecioarei. Dar dacă cele două icoane au fost pictate după 1724, când icoana de la Cluj a primit astfel de podoabe, iar gestul încoronării a fost doar o licență a pictorului, frecvent întâlnită la zugravii români, care nu s-au simțit deloc obligați să respecte cu strictețe detaliile modelelor alese, atunci considerarea lor drept cópii ale Maicii de la Nicula mai depășește din obstacole, iar prezența icoanei miraculoase în biserica de la Nicula este, indirect, confirmată măcar începând din deceniul al treilea al secolului XVIII. Cam tot de atunci ar putea data și icoanele de la Gersa[35] și Piatra-Fântânele[36], al căror autor este deocamdată necunoscut.

După mijlocul secolului al XVIII-lea compozițiile în care sunt introduși și îngerii se înmulțesc, dar sursa de inspirație pentru reprezentarea personajelor principale rămâne icoana de la Cluj, prin numeroasele gravuri puse în circulație de iezuiți. Preferința pictorilor pentru aceste gravuri este ușor de înțeles, datorită calității lor artistice remarcabile, iar aura de mister care a planat asupra originalului le-a permis să se folosească de ele la discreție, deși au existat și cazuri în care este cert că au fost cunoscute elementele diferențiatoare, de care s-a făcut uz în funcție de comanditar. Un astfel de caz a fost Teodor Gherleanu, a cărui icoană de la Maieru a fost deja amintită. Dar cel mai interesant este un pictor identificat până acum doar în județul Mureș, foarte probabil român, care, în 1828, a realizat o copie a icoanei de la Cluj pentru biserica

[28] Păstrată în colecția Protopopiatului Ortodox Bistrița; cat. nr. 21.
[29] Păstrată în colecția Protopopiatului Ortodox Bistrița; cat. nr. 3.
[30] Inv. 16855; cat. nr. 37.
[31] Porumb 1998, p. 20.
[32] Colecția Mănăstirii Nicula; Dumitran, Hegedűs, Rus 2011, fig. 160.
[33] Păstrată în colecția Protopopiatului Ortodox Bistrița, inv. 41.
[34] Mândrescu 1982, p. 174, cu il.; Porumb 1998, p. 357 și il.
[35] Cat. nr. 55.
[36] Colecția Protopopiatului Ortodox Bistrița, inv. 104/b; cat. nr. 17.

Fecioara clujeană, 1828, biserica romano-catolică din Vălenii de Mureș (jud. Mureș)

Maica Domnului cu Pruncul, începutul sec. XIX, Sânmihaiu de Pădure (jud. Mureș), colecția Protopopiatului Ortodox Târgu-Mureș

romano-catolică din Vălenii de Mureș[37], a respectat același model pentru biserica greco-catolică din Săcalu de Pădure, poate pentru că enoriașii de acolo credeau și ei că originalul icoanei a fost luat de iezuiți, l-a reprodus de asemenea întocmai și pentru biserica ortodoxă din Periș[38], dar i-a adăugat îngerii când a fost solicitat de credincioșii ortodocși din Sânmihaiu de Pădure[39]. Explicația ar putea fi una financiară, introducerea unor personaje în plus presupunând, poate, costuri suplimentare, motiv pentru care prezența îngerilor a putut fi refuzată la Periș, dar ar putea fi și faptul că cineva din Sânmihaiu de Pădure fusese în pelerinaj la Nicula sau, la sfatul pictorului, s-a acceptat ideea realizării unei cópii cât mai fidele a icoanei de acolo.

[37] Dumitran, Hegedűs, Rus 2011, fig. 205.
[38] Dumitran, Hegedűs, Rus 2011, fig. 176.
[39] Dumitran, Hegedűs, Rus 2011, fig. 170.

Ultimele considerații pe marginea celei dintâi efigii a Maicii Domnului care a lăcrimat în Transilvania au ca obiect densitatea răspândirii cópiilor. Nu este, desigur, întâmplător că cele mai multe reproduceri se găsesc în teritoriile învecinate, situate astăzi în județele Bistrița-Năsăud, Cluj, Mureș și Sălaj. În județul Alba frecvența lor ridicată se explică prin faptul că principalii autori, Simion Silaghi-Sălăgeanu și Gheorghe fiul lui Iacov, au ucenicit în Cluj sau în împrejurimi și au lucrat împreună. În prima jumătate a secolului al XIX-lea răspândirea icoanei a primit un nou impuls din cauza succesului de care s-a bucurat pictura pe sticlă, dar cei care s-au implicat în multiplicarea ei au fost în primul rând pictorii din centrele artistice situate în arealul geografic deja circumscris. Icoanele pe sticlă au pătruns și în restul teritoriului transilvan, în Banat, Bihor și Maramureș, însă chipul pe care îl reproduceau nu a putut concura cu modelele din repertoriul atelierelor locale. Prin frecvența și longevitatea sa, fenomenul copierii acestei icoane este unic în arta românească în general, nu doar în cea transilvăneană, iar prin transgresarea granițelor etnice și prin insolita combinare a celor două prototipuri este un exemplu de coabitare, într-un timp în care conflictele interconfesionale nu au fost puține și nici lipsite de dramatism.

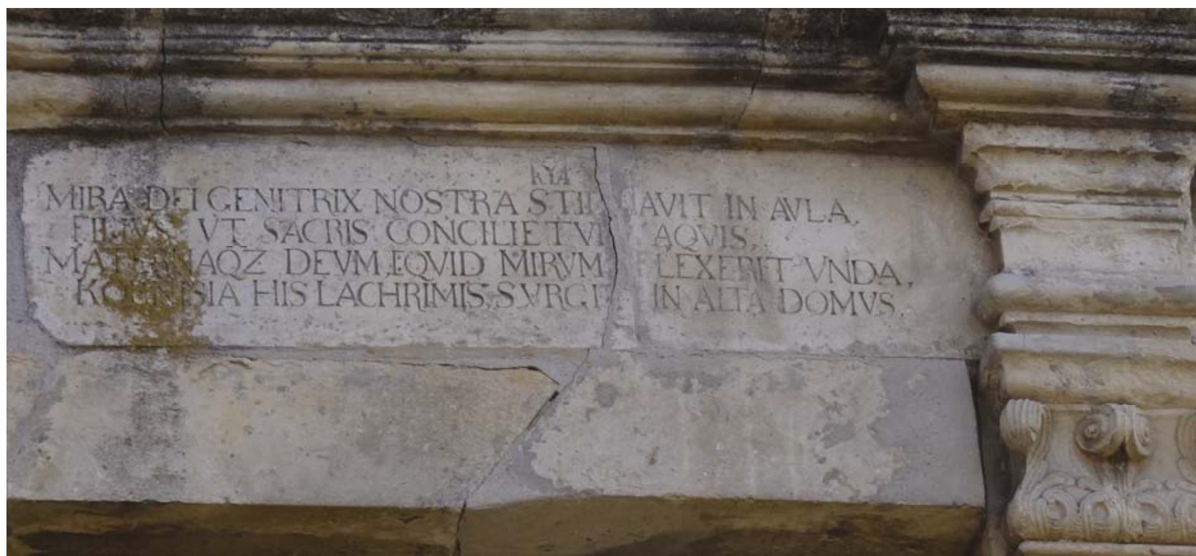
*

Dacă într-adevăr lui Sigismund Kornis i se datorează dedublarea icoanei de la Nicula, e greu de ocolit întrebarea de ce influentul potentat nu a păstrat el originalul? Prea tânăr pe atunci, dar suficient de ambițios, contele a cedat în fața iezuiților conștient că această renunțare îi va aduce alte beneficii, și în favoarea țăranilor din Nicula pentru a nu-și compromite interesele în fața autorităților habsburgice, dar și pentru a nu compromite efortul misiunii iezuite de recatolicizare a provinciei. Procedând astfel, câștigul său a fost dublu: a urcat rapid în ierarhia demnităților, la 1713 devenind deja guvernator al Transilvaniei, demnitate pe care a păstrat-o până la moartea survenită în 1731, iar adevărata icoană vărsătoare de lacrimi a rămas pe domeniul său, exercitându-și funcția protectoare din proxima vecinătate. Narațiunile despre icoana ajunsă la Cluj au doar cuvinte de laudă la adresa contelui, subliniindu-i metamorfoza din concurent în susținător al iezuiților, zelul depus pentru a obține o copie și generozitatea cu care a înzestrat imaginea în 1724, când a fost amplasată pe altarul principal al noii biserici academice. El însuși a pozat ca ardent admirator al acestei icoane, punând să fie încastrate, în 1720, pe turnul porții reședinței sale de la Benediug, un relief cu reprezentarea iubitei efigii[40], la interior, iar la exterior o placă pe care au fost săpate versuri elegiace menite să eternizeze faptul că „Minunata Născătoare de Dumnezeu a picurat lacrimi în curtea noastră"[41].

Nimic din toate acestea nu lasă să transpară că la mijloc s-a mai aflat o icoană, adusă la Benediug de la Hășmașu Inferior (azi Hășmaș, com. Șimișna, jud. Sălaj), la puțin timp după sărbătoarea Rusaliilor din anul 1703, când a fost văzută plângând de preoții Ștefan și Gavril, de

[40] Extras fraudulos în 2005; pentru ilustrație și o lectură aproximativă a inscripției însoțitoare, vezi Sabău 2008, p. 159, nota 24, p. 160, fig. 5.

[41] Pentru textul latin și traducere vezi Dumitran, Hegedűs, Rus 2011, p. 37.

Castelul Kornis de la Benediug, inscripția din 1720

protopop și de paracliserul acestuia. Deși protopopul a cerut să se păstreze tăcerea asupra miracolului, vestea a ajuns totuși imediat la urechile lui Sigismund Kornis, care a vrut-o pentru sine. Sătenii s-au împotrivit inițial, apoi au acceptat s-o dea, cu condiția restituirii. La scurtă vreme a început însă războiul curuților, iar contele a trimis icoana la Călugăreni (jud. Mureș), unde a fost găzduită de biserica franciscană până în 1712, când s-a întors la Benediug. În 1742 urmașii contelui au dăruit-o bisericii franciscane din Dej, tot în acel an preotul Gavril din Hășmaș fiind solicitat să depună mărturie despre lăcrimare[42]. Din însemnările referitoare la această icoană vărsătoare de lacrimi aflate în arhiva Mănăstirii franciscane din Dej se deduce că miracolul nu a fost urmat imediat de obișnuita anchetă prin care să i se confirme autenticitatea, poate din cauza iminenței războiului, poate, mai degrabă, pentru că Sigismund Kornis a încercat să evite repetarea pățaniei din 1699. Ascunderea icoanei pe moșia din Mureș sugerează aceeași grijă de a păstra tăcerea asupra noii minuni, deținerea sa fiind trecută cu vederea și în 1720, în contextul restaurării castelului. Se poate însă ca umbra Fecioarei clujene să fi fost doar un paravan bine meșteșugit. Realitatea se va complica și mai mult în 1730 când, cum vom vedea imediat, o a treia icoană plângătoare va ajunge la Benediug. Vom lăsa, deci, deocamdată, răspunsul în așteptare.

Cât privește icoana de la Hășmaș, după mutarea la Dej ea a stat o vreme pe altarul principal al bisericii, apoi pe cel dedicat Sfântului Grigore Iluminatorul, iar în 1764 i s-a construit o capelă, unde a fost amplasată în 21 iulie 1765. Mai înainte însă, în luna martie, icoana a fost văzută lăcrimând din nou[43]. Evenimentul nu pare să fi stârnit vâlva cuvenită,

[42] Kovács 2013, p. 225-226, și anexa (p. 241-242).
[43] Kovács 2013, p. 226-227.

poate și pentru că, nici de data aceasta, nu i s-a făcut publicitate. Dar repetarea miracolului, fastul cu care a fost înconjurată după mutarea în capelă[44] și vindecările săvârșite spre mijlocul secolului al XIX-lea nu au fost suficiente pentru a-i asigura supraviețuirea: câteva decenii mai târziu o pictură neorenascentistă i-a luat locul, iar icoana a dispărut fără urmă[45]. Neștiind cum arăta, nu putem ști nici dacă s-a învrednicit de cinstea de a fi reprodusă. Probabilitatea să fi fost este însă destul de mică, deoarece în mediul catolic nu sunt cunoscute decât replici ale Fecioarei clujene, iar în cel românesc, fie el greco-catolic sau ortodox, faima acestei icoane nu a putut concura cu cea a Maicii din învecinata Nicula.

*

În preajma Paștilor din anul 1710 a început să lăcrimeze, mai întâi din ochiul stâng, apoi și din cel drept, icoana împărătească a Mântuitorului din biserica de la Șcheii Brașovului. Peste câțiva ani, informația a fost notată cu lux de amănunte pe marginea unei file din cronica redactată de Radu Tempea[46]. Un cult al acestei icoane nu se știe să se fi dezvoltat, iar urma ei s-a pierdut cel mai târziu în 1740, când întregul iconostas a fost înlocuit[47].

*

Implicați cu toate resursele în promovarea icoanei pe care au preluat-o în vara anului 1699, iezuiții clujeni s-au îngrijit și de scoaterea din scenă, desigur cu discreție, a posibilelor concurente. Una a fost icoana *Maicii Domnului cu Pruncul* din biserica românească de la Cluj-Mănăștur, care a lăcrimat în august 1714. Aceasta „a fost trecută pe ascuns de acolo la colegiul nostru”, iar „enoriașii mai întâi s-au abținut de la orice superstiție, apoi chiar de la plângeri și întrebări, pentru ca în cele din urmă să păstreze o tăcere adâncă în privința acestei chestiuni”[48].

*

În anul 1717 a plâns icoana de la Ilișua, o altă creație a lui Luca din Iclod, realizată în 1673. Ținut secret, miracolul s-a repetat în 1729, curând fiind comandată o anchetă, pe baza căreia episcopul romano-catolic al Transilvaniei a stabilit autenticitatea minunii. Atestatul s-a păstrat în arhiva familiei Kornis, împreună cu icoana dusă cu acel prilej la Benediug, unde a rămas până în perioada dintre cele două războaie mondiale, când a fost vândută episcopului Iuliu Hossu. În 1947 acesta a decis amplasarea ei ca obiect de pelerinaj în biserica pe atunci greco-catolică Calvaria din Cluj-Mănăștur, de unde, în 1994, după restituirea acestui lăcaș cultului romano-catolic, a fost mutată într-un spațiu improvizat, în așteptarea construirii unei noi biserici ortodoxe. În 2011 a fost transferată în muzeul amenajat sub catedrala mitropolitană. Cunoscută

[44] Vezi descrierea bogăției decorative a altarului la Kovács 2013, p. 227.
[45] Kovács 2013, p. 228.
[46] Tempea 1969, p. 87.
[47] Porumb 1998, p. 52.
[48] *Historia Collegii Claudiopolitani Societatis Iesu Anni 1714 a Ianuario ad Ianuarium 1715*, cf. Rus 2008, p. 342. Pentru versiunea românească a textului vezi Dumitran, Hegedűs, Rus 2011, p. 126.

Luca din Iclod, *Maica Domnului cu Pruncul*, Ilișua, 1673,
Muzeul Mitropoliei Clujului

în literatura de specialitate încă din 1931 și atribuită lui Luca din Iclod prin analogie cu icoana de la Nicula[49], Fecioara înlăcrimată de la Ilișua a fost uitată de urmașii celor din mijlocul cărora a plecat în iarna dintre anii 1729-1730. Captivă între zidurile castelului de la Benediug, ea a rămas obiectul unei devoțiuni restrânse, de aceea este destul de puțin probabil să fi fost copiată. Imagini similare există, totuși, două fiind identificate chiar în cuprinsul județului Bistrița-Năsăud, la Sărata și Șieu-Sfântu[50], o alta, atribuibilă lui Ștefan Zugravul și Stan, databilă în 1758, a ajuns în colecția Muzeului Național de Artă din București[51], iar o a patra a fost pictată de Ioan Diacul din Lunca pentru biserica din Vătava (jud. Mureș). Însă prezența îngerilor și – în ultimele două – anumite detalii legate de vestimentație, care urmează îndeaproape o icoană de la Runcu Salvei (jud. Bistrița-Năsăud) databilă în secolul al XVII-lea, sugerează că prototipul urmat a fost altul.

Maica Domnului cu Pruncul, Șieu-Sfântu,
primele decenii ale sec. XVIII

Maica Domnului cu Pruncul, Sărata,
primele decenii ale sec. XVIII (icoana a fost repictată în sec. XIX de Nemeș Papp Marton din Archiud)

---

49 Porumb 1998, p. 180.
50 Păstrate acum în colecția Protopopiatului Ortodox Bistrița, inv. 168 și 208.
51 Dobjanschi 2003, p. 238, fig. 3.

Maica Domnului cu Pruncul, atelier rutean, sec. XVII, Runcu Salvei

Ioan Diacul din Lunca, *Maica Domnului cu Pruncul*, Vătava, a doua jumătate a sec. XVIII, foto: Ioan Cerghizan

Prin icoana de la Ilișua, Maica Domnului vărsa pentru a treia oară lacrimi în curtea de la Benediug a familiei Kornis. Păstrarea imaginii, chiar și în condițiile unei anchete, nu a mai ridicat probleme în 1730, căci cei care s-ar fi lăsat convertiți la catolicism, indiferent prin ce mijloace, o făcuseră aproape toți, iar faima Fecioarei clujene era deja destul de mare pentru a face față oricărei rivale. Chiar și la Benediug ea a rămas stăpâna, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea familia reafirmându-și preferința pentru prima icoană găzduită prin încastrarea în zidul castelului a unui al doilea relief, de o remarcabilă calitate artistică, a cărui inscripție nu lasă nici un dubiu asupra identității celei reprezentate: *Vera effigies B. V. Mariae flentis Claudiopol[is]*[52].

*

Martorii celei de-a doua lăcrimări de la Ilișua știau că, în 1717, a plâns o icoană la Spermezeu[53]. Urma ei s-a pierdut, poate chiar în contextul invaziei tătare din acel an, pe care s-a crezut că a prevestit-o. Cu siguranță ea nu este icoana de pe altarul central al bisericii

---

[52] Piesa se păstrează acum la Mănăstirea Nicula. Pentru ilustrație vezi Sabău 2008, p. 160, fig. 6; Dumitran, Hegedűs, Rus 2011, fig. 44.

[53] Cf. Dumitran, Hegedűs, Rus 2011, p. 392, 394.

romano-catolice din Cristeștii Ciceului, despre care un document din 1765 recent descoperit o numește *Lachrymata*, susținând că a fost adusă de la Spermezeu de contele Nicolae Torma[54] – cel care, în 1729, a văzut-o lăcrimând și pe Fecioara de la Ilișua[55]. Această a doua icoană de la Spermezeu care a lăcrimat, o *Maică a Domnului cu Pruncul flancată de figurile a 12 prooroci și un mucenic*, a fost minuțios studiată de Nicolae Sabău, care a identificat în partea inferioară, ascunsă privirilor de rama cutiei care o protejează, o inscripție destul de greu lizibilă[56], al cărei conținut corect este următorul: *Aeasta icună făcută di Vasili Zugravu cându s-o în[su]rat, să-i fie pomană în veaci*. Informația se dovedește foarte prețioasă, deoarece nu doar că ne dezvăluie numele celui care a pictat icoana, ci mai ales pentru că, prin detaliul referitor la căsătorie, stabilește o relație intimă și constantă cu biserica din Spermezeu, semn că era localnic. El este, fără îndoială, identic cu *Vasili Zugravul* semnatarul din 1741 al icoanei de la Săcel a *Maicii Domnului cu Pruncul flancată de 13 prooroci*[57], acestuia mai fiindu-i atribuite icoanele de la Ocoliș (jud. Alba), grosier repictate în 1911, dar care mai păstrează semnătura *Veasilie Zugravul* și datarea 1731[58]. În măsura în care imaginea ridicată de contele Nicolae Torma este evident o lucrare a sa de tinerețe, execuția celei de la Săcel, dacă a survenit după lăcrimarea și mutarea celeilalte la Cristeștii Ciceului, poate fi considerată o tentativă de multiplicare a propriei sale icoane făcătoare de minuni.

Chiar dacă povestea lacrimilor ei s-a pierdut, icoana de la Spermezeu a avut șansa de a fi destinată cultului public, fie el și restrâns la comunitatea catolicilor din Cristeștii Ciceului. Destul de probabil o investigație care să stabilească autenticitatea minunii nu a fost considerată necesară, contele mulțumindu-se cu ceea ce i-au văzut ochii, pentru a putea rămâne în posesia icoanei.

*

În 30 iunie 1749 a început ancheta comandată de consistoriul Episcopiei romano-catolice din Oradea „în legătură cu icoanele lui Hristos și a Fericitei Fecioare din biserica valahilor din posesiunea Vășad”[59], despre care existau informații că ar fi lăcrimat. Ultimul martor a fost Petru, un rutean de 28 de ani care a descris cum a pictat icoanele cu șase ani mai înainte. Luate de la locul lor pentru a fi examinate, este puțin probabil să fi fost montate înapoi după încheierea investigației. Oricum, ele sunt astăzi pierdute, dar documentele anchetei[60] merită o nouă lectură, măcar pentru a vedea dacă s-a dat un verdict ori finalizarea acțiunii a fost lăsată, și aici, pe seama uitării.

---

[54] Kovács 2013, p. 231, nota 49.
[55] Dumitran, Hegedűs, Rus 2011, p. 396.
[56] Sabău 2008, p. 165-166 și fig. 21-23.
[57] Icoane MET, p. 226, nr. 563.
[58] Porumb 1998, p. 451, *sub voce* Vasilie Zugravul.
[59] Maxim, Mudura 1974, p. 64.
[60] Arhivele Naționale. Serviciul Județean Bihor, fond *Episcopia romano-catolică de Oradea*, Acte ecleziastice, dos. nr. 2172, cf. Maxim, Mudura 1974, p. 64, nota 115.

Vasile Zugravul, *Maica Domnului cu Pruncul,*
biserica romano-catolică din Cristeștii Ciceului, începutul sec. XVIII

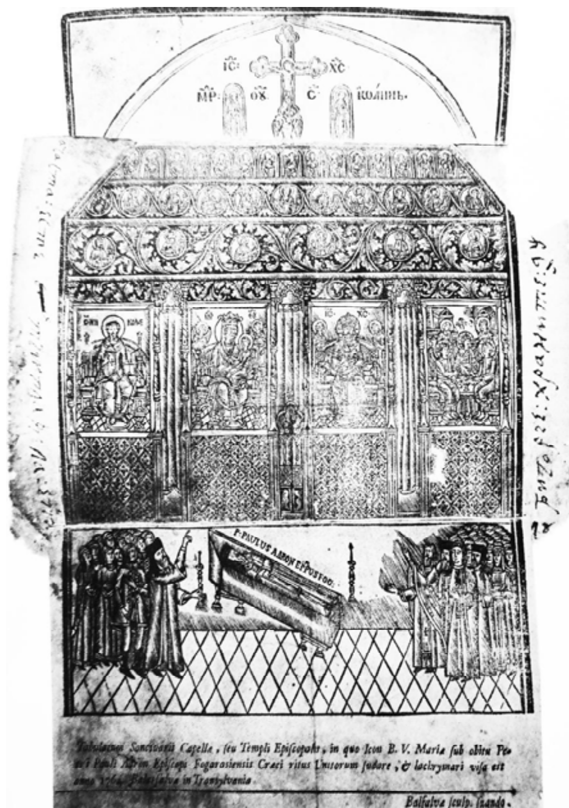

Vasile Zugravul, *Maica Domnului cu Pruncul*, 1741,
colecția Muzeului Etnografic al Transilvaniei, Cluj-Napoca

*

Comparabilă prin ecou cu lăcrimarea de la Nicula a fost doar cea a icoanei din capela palatului episcopal din Blaj, care a început să plângă în dimineața zilei de 18 martie 1764, continuând să verse lacrimi până în 12 octombrie, când a luat drumul Vienei pentru a fi investigată de o comisie de teologi, savanți și artiști, semn că pentru stabilirea autenticității unui astfel de miracol nu mai era suficientă declarația mai mult sau mai puțin evazivă a celor care o văzuseră plângând, nici măcar dacă printre ei se afla un episcop romano-catolic, cum s-a întâmplat în acest caz. Coordonată de cardinalul Christoph Migazzi, comisia nu a găsit destule argumente pentru a se pronunța într-un sens sau altul, astfel că anchetarea martorilor s-a dovedit totuși utilă[61], dar tergiversarea anchetei, lipsa de interes pentru recunoașterea minunii și, mai ales, nerestituirea icoanei au făcut ca uitarea să se aștearnă încet și sigur și peste acest eveniment.

Sandul Tipograful, *Funeraliile episcopului Petru Pavel Aaron*, 1764, xilogravură, exemplarul Muzeului de Artă din Timișoara (*apud* Pârvulescu 2008)

Petru Papavici, *Maica Domnului cu Pruncul*, ilustrație din *Ceaslov*, Blaj, 1778, exemplarul de la Gârbova-Sebeș, colecția Arhiepiscopiei Ortodoxe de Alba Iulia

[61] Pentru întregul dosar, destul de voluminos, al acesteia vezi Chindriș 1997.

Icoanei, o *Maică a Domnului cu Pruncul tronând, străjuită de arhangheli*, i s-a pierdut urma în Viena. Copia executată pe parcursul lăcrimării de chiar autorul său, Grigore Ranite din Craiova, a fost văzută de Nicolae Iorga în 1906[62], dar la scurtă vreme capela s-a prăbușit și inventarul său s-a risipit. Gravura comandată tipografului Sandul în 1764[63] nu a putut sluji de model pentru pictori, din cauza dimensiunilor foarte mici ale icoanei propriu-zise, care a fost redată împreună cu întregul iconostas, în cadrul funeraliilor episcopului Petru Pavel Aaron, la catafalcul căruia începuse să lăcrimeze. O altă gravură, semnalată de Nicolae Iorga într-o listă de tipărituri variate, semn că era o foaie volantă, fusese intitulată „Icoana Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu carea au lăcrămat în Ardeal, în sfânta Mitropolie a Blajului, anul 1764. Martie 18. Petru P[apavici] Tipograf”[64]. Din păcate, niciun cercetător nu a mai întâlnit-o. Executată tot de Petru Papavici, dar denumită numai „Icoana Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu”, o ilustrație de carte din 1773[65], reluată în 1778[66], a fost recent și pe bună dreptate interpretată ca înfățișând icoana trimisă la Viena[67]. Ea ne-o prezintă pe Maica Domnului ținând Pruncul pe genunchi, așezată pe un tron cu spătarul semicircular și baluștri bogat decorați, în spatele cărora se înalță busturile a doi îngeri – o imagine foarte familiară artei brâncovenești și post-brâncovenești, pe care nu o mai întâlnim însă în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, semn că gravurile lui Petru Papavici nu au stârnit printre pictori dorința realizării de cópii ale icoanei blăjene vărsătoare de lacrimi.

Cu timpul, chiar și la Blaj, icoana a fost uitată, iar istoria ei a interferat cu aceea a unei icoane aduse în 1762 de la Mănăstirea Prislop, față de care același episcop trebuie să fi avut o evlavie deosebită, deoarece îi datora viața. Relatând întâmplarea din 13 februarie 1759, când Petru Pavel Aaron a fost ținta unei tenta-tive de asasinat și, pentru a se salva, a invocat-o pe Maica Domnului, privind cu ochii minții icoana ei de la Mănăstirea Prislop, cronicarul Samuil Micu explică disperatul gest prin caracterul miraculos al acelei icoane, „despre carea se zicea că ar fi plâns [...] ceea ce călugării acelei mănăstiri afirmau cu jurământ”[68]. Icoana de la Prislop, o *Maica Domnului cu Pruncul flancată de prooroci*, databilă cu probabilitate în secolul XVI, repictată în 1751-1752 de Ioan de la Ocnele Mari și ucenicul său Mihail[69], a rămas în capela de la Blaj până la ruinarea survenită în 1913, în același an fiind restituită Mănăstirii. Prezența ei neîntreruptă deasupra mormântului celui pe care l-a protejat și-a întins cu timpul umbra și asupra minunii din 1764, ideea lăcrimării putându-se origina în această amestecare a evenimentelor. Lăcrimarea acestei icoane stă sub semnul îndoielii și pentru că nu a fost

[62] Iorga 1906, p. 58.
[63] Pârvulescu 2008, p. 20, cu bibliografia anterioară, p. 97, il.; Chindriș 1997, p. 31.
[64] Iorga 1906, p. 13.
[65] *Polustav*, Blaj, 1773, p. 562 (Tatai-Baltă 2012, p. 64-66, cu bibliografia anterioară, fig. 2).
[66] *Ceaslov*, Blaj, 1778, p. 562 (Mircea 2012, p. 287-288, fig. 8).
[67] Tatai-Baltă 2012, p. 65-66.
[68] *Apud* Bunea 1902, p. 155, nota 1.
[69] Porumb 1998, p. 230; Dumitran, Hegedűs, Rus 2011, p. 127-128 și fig. 102.

menționată în cronica rimată *Plângerea sfintei mănăstiri a Silvașului*, un meticulos și apologetic excurs în istoria Mănăstirii Prislop, din care n-ar fi trebuit să lipsească. Dacă totuși a plâns, atunci minunea trebuie să se fi petrecut înainte de mutarea icoanei la Blaj, în 1762, căci ulterior ea nu mai avea cum să fie văzută de „călugării acelei mănăstiri”.

Maica Domnului cu Pruncul, flancată de prooroci,
Mănăstirea Prislop, sec. XVI

*

În 2 aprilie 1780 Maica Domnului a început din nou să plângă, de data aceasta în biserica românilor „schismatici" și „creduli" din Vidrasău (jud. Mureș). S-a recomandat imediat ridicarea icoanei, chiar cu forța, și ducerea ei la Sibiu, la reședința parohului romano-catolic, pentru a fi investigată, dar mai ales pentru a evita compromiterea unirii religioase în zonă, deoarece, pe de o parte, „cui i-ar putea trece prin minte să creadă că Dumnezeu săvârșește minuni într-o biserică sau într-un sălaș al unei false învățături?", iar, pe de altă parte, „ar putea să se întâmple fără dificultate ca plebea română [...] să alunece în rătăcirea credulității, din rătăcire în nărăvire, din nărăvire în ura față de Unire, din ura față de Unire în reasorbirea schismei, și ar face acest lucru cu atât mai ușor cu cât ar vedea că grecii neuniți [= ortodocșii] din partea locului [...] pregătesc deja și fac ofrande pioase icoanei și că deja aceasta este adorată public ca taumaturgă"[70]. În ciuda faptului că „exista deja o mulțime de martori ai lucrului văzut", ancheta nu a mai avut loc. Evident, nici icoana nu a mai fost restituită.

În cuvintele citate mai sus ale prepozitului capitular de la Alba Iulia, Anton Szereday, suntem departe de a recunoaște o atitudine „iluministă", o zvâcnire oricât de firavă a rațiunii, pe seama căreia a fost pus eșecul anterior al Blajului de a deveni un loc de pelerinaj[71]. Au fost exprimate doar eternele frustrări și disprețul cu care Catolicismul se raporta la Biserica Răsăriteană, într-un moment în care statutul său dominant începea să fie subminat de „absolutismul luminat" al lui Iosif al II-lea. Cum suntem cu abia un an și jumătate înainte de Edictul prin care „bunul împărat" a dorit „să transforme creștinismul, pentru toate confesiunile, care se dușmăneau până acum, într-o religie a iubirii", deschizând, cu deosebire pentru ortodocșii din Transilvania, calea emancipării, în spiritul egalității cetățenești[72], reacția prelatului catolic la încă o favoare făcută de divinitate „valahilor schismatici și creduli" poate fi considerată firească și chiar moderată. Scenariul bine cunoscut deja s-a repetat încă o dată, iar icoana de la Vidrasău s-a adăugat celorlalte odoare astfel pierdute, a căror soartă nu mai poate fi nici măcar întrezărită.

*

Deoarece plângerea icoanelor a devenit un fenomen cu implicații social-politice și artistice într-un context istoric concret, acela al încorporării la Imperiul habsburgic a teritoriilor ce aparținuseră în evul mediu Coroanei Sfântului Ștefan, nu poate fi ocolită tocmai experiența care a dat tonul pentru instrumentalizarea în sprijinul Contrareformei a lacrimilor Maicii Domnului, petrecută la Pócs, în Ungaria Superioară, în 14 noiembrie 1696[73]. Cum comunitatea adoptase unirea cu Roma încă la mijlocul secolului al XVII-lea, nu a existat nici un impediment în aprecierea lăcrimării drept adevărat miracol. Iar pentru că împăratul Leopold I abia reînnoise legământul regelui Ștefan cel Sfânt față de Fecioara Maria, *Regina*

---

70 Arhiva Arhiepiscopiei Romano-Catolice de Alba Iulia, actele Ordinariatului Episcopal, nr. 212; Dumitran, Hegedűs, Rus 2011, p. 396 (textul latin) și 403-404 (traducerea românească).
71 Chindriș 1997, p. 27.
72 Dumitran 2004, p. 87-94.
73 Jordánszky 1988, p. 108-109; Papp Faber 2008, p. 44-59; Terdik 2012, p. 148-150.

Patrona Hungariae, lacrimile de la Pócs au venit ca o încurajare pentru efortul de revigorare a credinței (recte convertirea la catolicism a protestanților și ortodocșilor din noile provincii). Efigia înlăcrimată a fost mutată la Viena, împăratul însuși asistând la montarea ei pe altarul principal al domului „Sfântul Ștefan", iar artiștii au fost chemați să o reprezinte pentru a o face cât mai cunoscută credincioșilor. Cum la puțin timp miracolul s-a repetat la Nicula, cele două icoane au fost promovate o vreme împreună ca simboluri ale *reconquistei* catolice. O astfel de imagine comună, publicată începând din 1701[74], a avut ecou și în arta românească transilvăneană, fiind reprodusă într-o icoană ce a împodobit biserica din Căpâlna (jud. Sălaj)[75].

Pictată în 1676 în spirit tradițional, de un artist nu foarte înzestrat[76], imaginea de la Máriapócs se distinge prin accesoriile neobișnuite ale Pruncului: floarea pe care o ține în mână și crucea atârnată la gât ca un medalion. Personajele sunt așezate sub o arcadă vegheată, din spațiile triunghiulare cu care este racordată la forma patrulateră a panoului, de chipurile a doi heruvimi. Acest decor frecvent întâlnit în arta ruteană, răspândit și în Transilvania, atunci când îl regăsim în icoanele Maicii Domnului ar putea fi considerat un indiciu că printre modelele folosite de pictorii români, mai ales de cei din Maramureș, s-a aflat și reprezentarea de la Máriapócs. Redarea ei cu cele două caracteristici: floarea și crucea-medalion, singurele care ar putea oferi certitudinea că avem de-a face cu o copie a acestei icoane, a fost ori foarte rară, ori rezultatul unei comenzi precise. Alt exemplu, în afară de cel deja amintit de la Căpâlna, nu am întâlnit până acum.

*

Din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, icoana de la Máriapócs, de fapt copia ei, care de asemenea a lăcrimat, în august 1715, devenind obiectul celui mai important pelerinaj al greco-catolicilor din Ungaria[77], a avut o rivală în icoana de la Mănăstirea Bixad, despre care episcopul de la Munkács era anunțat în 1770 că tocmai lăcrimase. Cei trimiși să ancheteze miracolul nu au găsit niciun semn de înșelăciune, dar, în locul verdictului, a urmat retractarea din partea călugărului care anunțase minunea, acesta mărturisind că totul fusese o mistificare pentru care va da socoteală doar episcopului, sub pecetea sfintei taine a spovedaniei[78]. În ciuda debutului penibil, icoana de la Bixad a devenit și ea obiectul unui pelerinaj și e posibil să fi fost reprodusă de artiștii vremii, inclusiv de cei din Transilvania, dar recunoașterea ei este împiedicată astăzi de faptul că imaginea originală s-a pierdut, condițiile improprii în care a fost ascunsă de localnici în 1948 „până când mănăstirea va deveni din nou greco-catolică"[79] făcând irecuperabil stratul de pictură.

---

[74] *Imadságos könyv*, Tyrnavia, 1701. Pentru posteritatea acestei compoziții vezi Dumitran, Hegedűs, Rus 2011, p. 31-33; Tüskes 2013.
[75] Păstrată în Muzeul Mitropoliei din Cluj-Napoca; Dumitran, Hegedűs, Rus 2011, fig. 3.
[76] Porumb 1998, p. 403-404.
[77] Terdik 2012, p. 151.
[78] Terdik 2009, p. 295-317.
[79] Eveniment întâmplat în 2011.

***

Județul Bistrița-Năsăud se dovedește a fi fost un spațiu privilegiat atât ca loc unde au plâns icoanele Maicii Domnului, fiind cunoscute trei astfel de imagini (două de la Spermezeu și cea de la Ilișua) și patru lăcrimări (în 1717 la Spermezeu și la Ilișua, în 1729 la Ilișua și, la o dată necunoscută, din nou la Spermezeu), cât și ca depozitar permanent al uneia dintre ele (în biserica romano-catolică din Cristeștii Ciceului), dar și datorită numărului impresionant de cópii ale icoanei făcătoare de minuni de la Nicula, semn al evlaviei deosebite pe care locuitorii din această zonă au avut-o față de cea mai vestită Fecioară înlăcrimată a Transilvaniei. Deoarece numărul romano-catolicilor din Bistrița a fost mic comparativ cu cel al luteranilor, merită remarcată și prezența Fecioarei clujene, efigia ei singulară de pe fațada Mănăstirii piariste compensând prin familiaritatea chipului din icoanele românilor.

Fecioara clujeană,
ultimele decenii ale sec. XVIII,
relief pe fațada Mănăstirii piariste
din Bistrița

Maica Domnului cu Pruncul, atelier rutean, 1645-1646, Susenii Bârgăului
(donată inițial bisericii din Dobra, jud. Mureș), colecția Protopopiatului Ortodox Bistrița

Județul Bistrița-Năsăud este un spațiu privilegiat și pentru că deține încă un număr important de icoane databile în secolul al XVII-lea, care ilustrează o veche și constantă familiaritate a acestui spațiu cu pictura ruteană, în care se originează și creația lui Luca din Iclod. Circulația artiștilor și a modelelor dinspre Maramureș și Moldova este, de asemenea, de presupus în acest ținut de graniță. Datorită acestei complexități a fenomenului artistic, similitudinile valabile în general pentru recunoașterea reproducerilor după un anume prototip se dovedesc uneori înșelătoare. Identificarea cópiilor după icoana de la Nicula sau după sora sa de

Maica Domnului cu Pruncul, atelier din Moldova (?), sec. XVII, Piatra-Fântânele, colecția Protopopiatului Ortodox Bistrița

Maica Domnului cu Pruncul, atelier din Maramureș (?), sec. XVIII, Piatra-Fântânele, colecția Protopopiatului Ortodox Bistrița

Maica Domnului cu Pruncul, atelier din Maramureș (?), sec. XVIII, Tăure, colecția Protopopiatului Ortodox Bistrița

Maica Domnului cu Pruncul, atelier din nordul Transilvaniei, sfârșitul sec. XVII, colecția Muzeului Grăniceresc Năsăudean

la Cluj solicită, deci, o atenție sporită, deoarece vechile imagini au putut fi și ele surse de inspirație pentru pictorii din secolul al XVIII-lea. Poate tocmai prezența acestora explică de ce aici au fost găsite cele mai timpurii reproduceri ale icoanei în varianta de la Nicula, adică având în compoziție și chipurile celor doi îngeri. Predispoziția pictorilor pentru combinarea modelelor și aparenta lor lipsă de interes pentru redarea cu fidelitate a detaliilor compoziționale împiedică, însă, indicarea cu precizie a prototipului, mai ales în cazul pictorilor care conferă Fecioarei și Pruncului trăsături fizionomice însușite ca urmare a unui asiduu exercițiu pe gravurile cu reprezentarea Fecioarei clujene. De fapt, tocmai acestea sunt situațiile cele mai frecvente. Dar această repetare obstinantă a chipurilor este cea mai elocventă dovadă că respectivii artiști au reprodus icoana miraculoasă, indiferent în care din cele două ipostaze, doar că acele cópii nu ne sunt cunoscute sau nu au avut șansa să supraviețuiască. În această perspectivă, includerea în lista replicilor a unor icoane care nu corespund din punct de vedere tipologic, dar din care ne privesc chipurile prea binecunoscute, este menită atât să suplinească pierderile, cât și să avertizeze asupra forței cu care lacrimile vărsate la Nicula și-au manifestat influența asupra artei religioase transilvănene.

O ultimă constatare are în vedere numărul mare de reprezentări datorate lui Ioan Diacul din Lunca, cel mai probabil fiind vorba de satul cu acest nume din județul Mureș. Cunoscut prin numeroase lucrări răspândite în județele Mureș, Cluj, Alba și Bistrița-Năsăud, acest pictor primește abia acum un nume, semnătura sa fiind întâlnită, în sfârșit, pe un triptic-pomelnic de la Parva (jud. Bistrița-Năsăud)[80], pe care a lăsat mențiunea *Scris-am eu, Ioan Zug[rav], diacul din Luncă*, și pe o icoană a Arhanghelului Mihail de la Brâncovenești (jud. Mureș), pe care s-a recomandat ca *Ciudotvorți Zugrav Onu*. O icoană pe sticlă din colecția Muzeului din Reghin, tot o replică a *Maicii Domnului cu Pruncul* de la Nicula[81], este dovada certă că a practicat și această tehnică. Cu un stil foarte accentuat grafic, creația sa poate fi datată în primele decenii de după mijlocul secolului al XVIII-lea. Aceasta înseamnă că Ioan Diacul din Lunca se înscrie printre pionierii picturii pe sticlă din Transilvania.

Ioan Diacul din Lunca (atribuire), *Maica Domnului cu Pruncul*, icoană pe sticlă, colecția Muzeului Etnografic Reghin; foto: Florin Bogdan

[80] Păstrat în Muzeul Mitropoliei din Cluj-Napoca.
[81] Inv. 3482.

Ioan Diacul din Lunca, *Maica Domnului cu Pruncul*, Brâncovenești (jud. Mureș), a doua jumătate a sec. XVIII. Voluntar sau nu, imaginea combină caracteristicile celor trei icoane vărsătoare de lacrimi de care pictorul putea avea știință: cea de la Nicula, recognoscibilă în prezența arhanghelilor, cea de la Ilișua, pentru care depune mărturie maforionul cu marginile suprapuse peste umărul drept, și cea de la Spermezeu – Cristeștii Ciceului, care aparține tipului cu prooroci. Modelul folosit pentru reprezentarea personajelor principale, desigur adaptat la nivelul de exprimare a artistului, a fost o gravură cu reprezentarea Fecioarei clujene.

Replici din județul Bistrița-Năsăud ale icoanei miraculoase de la Nicula

Colecția Protopopiatului Ortodox Bistrița

1. ***Archiud***, inv. 332
icoană pe lemn, 91 x 55 cm, repictată la sfârșitul sec. XIX
în colțurile inferioare se mai văd resturi dintr-un text redactat cu caractere latine:
Aciasta ... Simion S...
Dumitran, Hegedüs, Rus 2011, p. 143

2. *Blăjenii de Sus*, inv. 38
icoană pe lemn, 100 x 61 cm, repictată în 1857 de Ioan M. Zugrav (semnătură pe ramă, în partea inferioară
în chenarele ornamentale de la baza baluștrilor:
Această s. icoană s-au zugrăvit cu chieltuiala / lui Vasilie Beceș și cu muearia sa. Preotul Vasilie Pop. 1857
Aspectul ramei indică o lucrare de la mijlocul sec. XVIII, atribuibilă lui Ioan Diacul din Lunca, realizatorul, de altfel, și al picturii parietale a bisericii căreia i-a fost destinată această icoană (Mândrescu 1982, il. de la p. 171).

3. *Bozieș*, inv. 444
icoană pe lemn, 68 x 44 cm
Andrei din Cornești (atribuire), prima jumătate a sec. XVIII
în colțul inferior drept, cu lacune din cauza căderii grundului:

Această icoană au plătit Măn[ăilă ?] Dămian, Să[...]jăran Ursu, Gherasin Precup

Dumitran, Hegedüs, Rus 2011, p. 143

4. *Corvinești*, inv. 247
icoană pe lemn, 76 x 57 cm
mijlocul sec. XVIII
Icoana ilustrează un model bizantin, dar fizionomiile sunt redate după același model folosit de pictor și pentru o piesă evident inspirată de o gravură a Fecioarei clujene. Vezi nr. 39.

5. *Corvinești*, inv. 78
icoană pe lemn, 77 x 57,5 cm
mijlocul sec. XIX
text explicativ, pe mediana stângă:
Sfânta Fecioară Mariia Maica Domnului
Icoana aparține aceluiași pictor ca și piesa cu nr. 88 de la Negrilești.

6. *Dobricel*, inv. 284
icoană pe lemn, 77 x 48 cm, repictată în 1865
în colțurile superioare:

Această s. icoană au plătit [...]odvos Iacov cu muiarea sa, Marie. 1865

Repictarea urmează tipul „Maica Domnului Floarea cea neveștejită”, dar în colțurile superioare, sub inscripție, se disting medalioanele în care au fost reprezentați inițial arhanghelii, întreaga compoziție putând fi inițial diferită.

Aceluiași pictor îi aparține piesa de la nr. 34.

7. Dumbrăveni, inv. 14
icoană pe sticlă, 31 x 26 cm
Nicula, sfârșitul sec. XIX

8. *Hășmașu Ciceului*, inv. 62
icoană pe lemn, 101 x 72 cm, repictată la sfârșitul sec. XIX
Cadrul sculptat sub forma unei funii răsucite indică o icoană pictată în a doua jumătate a sec. XVIII. E posibil ca autorul său să fi fost pictorul local Alexandru Pop / Popovici, cunoscut cu lucrări datate între anii 1786-1793 (Porumb 1998, p. 300).

9. *Josenii Bârgăului*, inv. 401
icoană pe lemn, 66,5 x 49 cm
a doua jumătate a sec. XVIII

10. ***Maieru***, inv. 91
icoană pe lemn, 72,5 x 43 cm
Teodor Gherleanu (atribuire), începutul sec. XIX
Dumitran, Hegedüs, Rus 2011, p. 143
Piesa se remarcă printr-un detaliu cu totul neobișnuit pentru pictura românească, anume redarea în partea inferioară a legendei despre descoperirea icoanei de la Nicula de către un localnic care își lucra ogorul.

11. *Miceștii de Câmpie*, inv. 333
icoană pe lemn, 84 x 59 cm, repictată în 1793
inscripție pe bagheta inferioară a ramei:

Dreptăți: Chifor și Gavril și Ğorğe, Pop Zaharie, Goia Gligor, au înnoit icoana aceasta, împreună și jărtăvnicu. Vecinica lor pomenire. Anul 1793, aprilie, 7 zile.

Noua înfățișare a icoanei poate fi pusă pe seama atelierului lui Toader Popovici, mai precis pe cea a colaboratorului acestuia, Lica Zugravul. Modelul urmat la repictare este unul de inspirație bizantină, în creația acestor pictori nefiind întâlnită până acum nici Fecioara clujeană, nici Maica de la Nicula.

12. *Mijlocenii Bârgăului*, inv. 222
icoană pe lemn, 84,5 x 62 cm
Ioan Diacul din Lunca (atribuire), a doua jumătate a sec. XVIII
Dumitran, Hegedüs, Rus 2011, p. 143

13. *Milaș*, inv. 242
icoană pe lemn, 74 x 57 cm, repictată la sfârșitul sec. XIX
inscripție pe ramă, în partea inferioară, cu caractere latine:

> *Acesta s. icona renoita a fostu, pastrata dein Iconostasulu basericei vechi, ce a fostu edificata in an 1640 pen[t]ru poporulu romanu gr. cat. a Comunei nostre Milasuilu* [sic!] *mare. Er baserica acesta de pietra s-a erlificatu* [sic!] *anulu Dlui 1890, pre spesele poporului dreptu credintiosu.*

Tipul de ramă indică execuția icoanei în a doua jumătate a sec. XVIII.

14. ***Monor***, inv. 36
icoană pe lemn, 93 x 56 cm
Ioan Diacul din Lunca (atribuire), a doua jumătate a sec. XVIII

15. *Negrilești*, inv. 87
icoană pe lemn, 64 x 52 cm, posibil repictată
sfârșitul sec. XVIII – începutul sec. XIX

16. *Negrilești*, inv. 88
icoană pe lemn, 50 x 35 cm
mijlocul sec. XIX
text explicativ pe mediana stângă:
S. Fecioară Mariia Maica Domnului
Icoana aparține aceluiași pictor ca și piesa cu nr. 5 de la Corvinești.

17. *Piatra-Fântânele*, inv. 104
icoană pe lemn, 78 x 46
începutul sec. XVIII
pe ramă, în partea superioară, se disting cu dificultate cuvintele, redate cu aproximație și pe icoana dusă de iezuiți la Cluj în 1699:

Ѿ всепетаѧ мати рождшаѧ всех свѧтых (O, întrutot lăudată Născătoare de Dumnezeu; condacul al 13-lea al Acatistului Maicii Domnului)

Porumb 1998, p. 290 (datare propusă: a doua jumătate a sec. XVII)
Icoana aparține aceluiași pictor ca și piesa cu nr. 55 de la Gersa.

18. *Prundu Bârgăului*, inv. 160
icoană pe lemn, 83 x 56,5 cm
Teodor Gherleanu (atribuire), începutul sec. XIX
În creația acestui pictor, icoanele Maicii Domnului, indiferent de tipologia urmată, o au ca model pe Fecioară clujeană, semn al marii familiarități a artistului cu gravurile prin care ea a fost promovată.

19. *Ragla*, inv. 90
icoană pe lemn, 80 x 60 cm, repictată în 1857
în partea inferioară, pe ramă:

Această s. icoană s-au plătit de robii lui Dumnezeu Ana și fiul său Gheorghe și Maria. Dec. în 9 zile, 1857.

20. *Reteag*, inv. 33 (a)
icoană pe lemn, 50 x 37 cm, repictată în sec. XX
Dumitran, Hegedüs, Rus 2011, p. 143

21. *Reteag*, inv. 33 (b)
icoană pe lemn, 90 x 70 cm, repictată în a doua jumătate a sec. XIX
Andrei din Cornești (atribuire), 1749
inscripție în partea inferioară, pe ramă:

Această icoană au plătit Vidican Toader cu [so]țul său Gherman Mărie, nepotul lor One, pintru ertare păcatelor sale. Ioan, Ioană, Mihăilă. 1749

22. *Romuli*, inv. 88
icoană pe lemn, 79 x 55,5 cm
Ioan Diacul din Lunca (atribuire), a doua jumătate a sec. XVIII

23. *Sălcuța*, inv. 362
icoană pe sticlă, 38 x 33 cm
Nicula, mijlocul sec. XIX
Imaginea combină tipul „Maica Domnului Floarea cea neveștejită” cu cel în care sunt prezenți și proorocii. Între modelele artizanului s-a aflat, însă, în mod evident, și o gravură cu chipul Fecioarei clujene.

24. *Sărățel*, inv. 268
icoană pe lemn, 81 x 51 cm, repictată în 1863
inscripție în partea inferioară, cu caractere latine:

Această s. icoană s-au zugrăvit cu chieltuiala lui Pop Grigore și Pop Pavel, în luna lui fevruarie, în 2, 1863.

Dumitran, Hegedüs, Rus 2011, p. 143, nota 143

25. *Sângeorz-Băi*, inv. 165
icoană pe lemn, 84 x 58 cm, repictată în a doua jumătate a sec. XIX
Andrei din Cornești (atribuire), mijlocul sec. XVIII

26. *Sângeorzu Nou*, inv. 254
icoană pe lemn, 65 x 47,5 cm
a doua jumătate a sec. XVIII

27. *Sânmihaiu de Câmpie*, inv. 148
icoană pe lemn, 93 x 68 cm, repictată la începutul sec. XIX
Forma și decorul vegetal al ramei indică o lucrare a lui Ioan Diacul din Lunca, din a doua jumătate a sec. XVIII.

28. *Sânmihaiu de Câmpie*, inv. 370
icoană pe lemn, 72 x 42 cm
a doua jumătate a sec. XVIII
Tipologia icoanei este diferită, iar la realizarea ei au concurat mai multe modele, între care s-a numărat și o gravură cu imaginea Fecioarei clujene, eventualitate sugerată mai ales de fizionomia Pruncului.

29. ***Stupini***, inv. 78
icoană pe sticlă, 49,5 x 44,5 cm
Nicula, mijlocul sec. XIX

30. ***Suplai***, inv. 113
icoană pe sticlă, 57,5 x 47 cm
Nicula, 1882
Mândrescu 1982, p. 178; Dumitran, Hegedüs, Rus 2011, p. 143, fig. 118

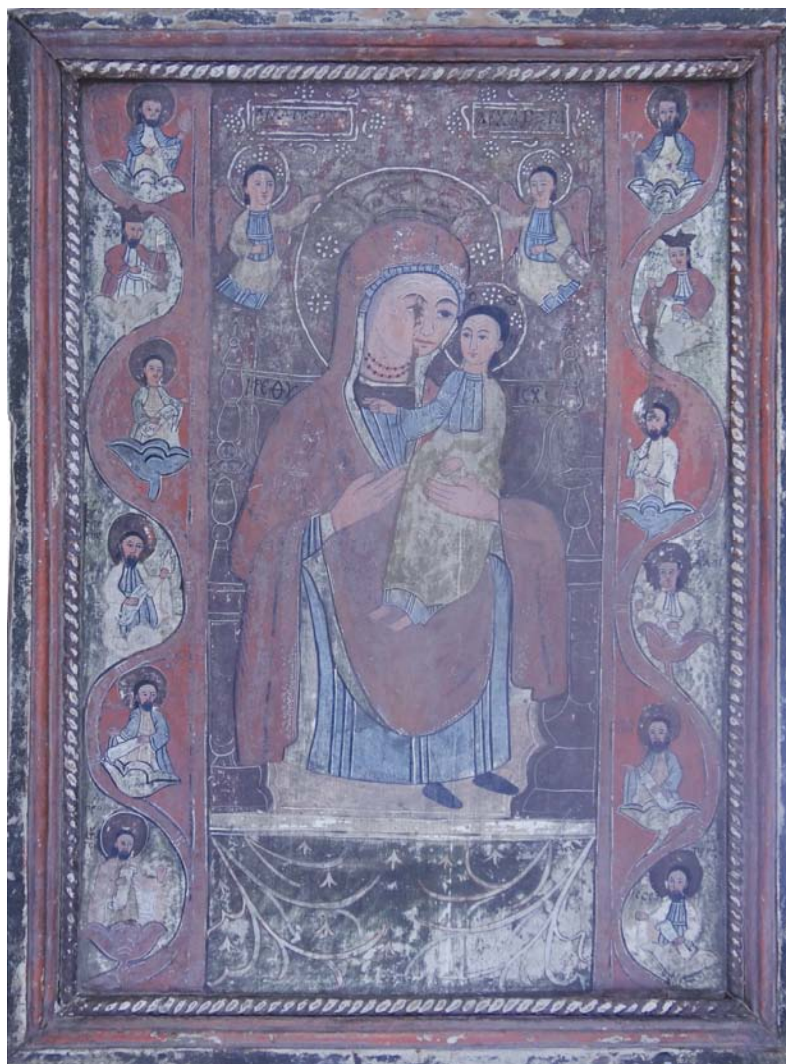
31. *Șirioara*, inv. 159
icoană pe lemn, 88 x 63 cm, repictată în a doua jumătate a sec. XIX
Detaliile rămase nepictate și rama indică o lucrare a lui Ioan Diacul din Lunca, din a doua jumătate a sec. XVIII.

32. *Șopteriu*, inv. 124
icoană pe sticlă, 59 x 47 cm
Nicula, 1801 (datare în colțul inferior drept)
Dumitran, Hegedüs, Rus 2011, p. 143 (localizată la Sânmihai și datată 1809)

33. *Telciu*, inv. 88
icoană pe lemn, 86 x 62 cm
Ioan Diacul din Lunca (atribuire), a doua jumătate a sec. XVIII
Icoana se încadrează într-o altă tipologie, Maica Domnului fiind reprezentată șezând pe tron, flancată de prooroci. Pentru redarea personajelor principale a fost urmat însă același model folosit de pictor și pentru celelalte icoane ale Maicii Domnului.

34. *provenienţă necunoscută*, inv. 109
icoană pe lemn, 88 x 61 cm
a doua jumătate a sec. XVIII
Dumitran, Hegedüs, Rus 2011, p. 143, nota 49
Aceluiaşi pictor i se datorează repictarea, în 1865, a icoanei cu nr. 6 de la Dobricel.

35. ***proveniență necunoscută***
icoană pe lemn
prima jumătate a sec. XIX

36. ***proveniență necunoscută***
icoană pe sticlă
Nicula, circa 1800

37. *proveniență necunoscută*, inv. 16855
icoană pe lemn, 72,5 x 52 cm
Andrei din Cornești (atribuire), prima jumătate a sec. XVIII

38. *provenienţă necunoscută*, fără inv.
icoană pe lemn, 50 x 44 cm, repictată la sfârşitul sec. XIX
inscripţie în partea inferioară, pe ramă, cu caractere latine:

S-a făcutu 1747. S-a renovatu [... lipsă text*] Cantor cu soţia sa Anca din [...* lipsă text*]*

text explicativ, pe mediană, cu caractere latine:

S. Maria M: D-lui

39. *provenienţă necunoscută*, inv. 1054
icoană pe lemn, 71,5 x 47 cm
mijlocul sec. XVIII
Atribuibile aceluiaşi pictor sunt icoana *Cuvioasei Paraschiva* de la Sângeorzu Nou (Mândrescu 1982, il. la p. 188) şi trei icoane de la Corvineşti păstrate acum în colecţia Protopopiatului Ortodox Bistriţa (*Deisis*, *Cuvioasa Paraschiva* şi *Maica Domnului cu Pruncul*, aceasta din urmă ilustrată la nr. 4).

40. *proveniență necunoscută*, inv. 15087 (a)
icoană pe lemn, 75 x 57 cm
Ioan Diacul din Lunca (atribuire), a doua jumătate a sec. XVIII

41. *proveniență necunoscută*, inv. 1053
icoană pe lemn, 77 x 52 cm
Ioan Diacul din Lunca (atribuire), a doua jumătate a sec. XVIII
în partea inferioară, pe ramă, cu o grafie deficitară, greu descifrabilă:

Simionu lui [... ?] au plătit [... ?] această iconă, să-i fie pomană

monogramul Fecioarei scris greșit: **ΜΘΘΥ**

42. *provenienţă necunoscută*, inv. 15087 (b)
icoană pe lemn, 96 x 75 cm, repictată
sfârşitul sec. XVIII - începutul sec. XIX

43. *provenienţă necunoscută*, fără inv.
icoană pe lemn, 80 x 51 cm
începutul sec. XIX
inscripţie în partea inferioară:

Ce[ea] ce eşti izvorul milostivirii, învredniceşte-ne pre noi, Născătoare de Dumnezeu
(începutul troparului la icoana Maicii Domnului)

44. ***proveniență necunoscută***, inv. 1048
icoană pe lemn, 84 x 56 cm
Teodor Gherleanu, începutul sec. XIX

45. *Ragla*, inv. 13322
icoană pe lemn, 21 x 16 cm
a doua jumătate a sec. XIX
pe verso, scris cu creionul:
14 II 1974, Griga Ștefan, Ragla

46. *provenienţă necunoscută*, inv. 19522
icoană pe sticlă, 33,5 x 29 cm
Nicula, primele decenii ale sec. XIX

47. *provenienţă necunoscută*, inv. 20131
icoană pe sticlă, 35,5 x 30,5 cm
Nicula, mijlocul sec. XIX

48. ***proveniență necunoscută***, inv. 19525
icoană pe sticlă, 50 x 44 cm
Nicula, mijlocul sec. XIX

49. *provenienţă necunoscută*, inv. 5946
icoană pe sticlă, 52 x 24,5 cm
Gherla, sfârşitul sec. XIX
Poziţia împreunată a mâinilor Pruncului sugerează contaminarea cu un alt prototip, dar acest detaliu ar putea fi şi o licenţă a artizanului, compensată prin folosirea chenarului în frânghie, cu trimitere directă la creaţia iconarilor de la Nicula.

50. ***proveniență necunoscută***, inv. 66
icoană pe lemn, 32,5 x 24,5
Andrei din Cornești (atribuire), prima jumătate a sec. XVIII

51. *provenienţă necunoscută*, inv. 87
icoană pe lemn, 89 x 58 cm
Ioan Diacul din Lunca (atribuire), a doua jumătate a sec. XVIII
monogramul Fecioarei scris greşit: **ΜϾΘΥ**

52. icoană pe sticlă (amplasată pe coronamentul iconostasului, în partea stângă)
Nicula, mijlocul sec. XIX

53. icoană pe sticlă (amplasată pe coronamentul iconostasului, în partea dreaptă)
Nicula, primele decenii ale sec. XIX

54. icoană pe sticlă (amplasată pe coronamentul iconostasului, în partea stângă)
Nicula, primele decenii ale sec. XIX

55. icoană pe lemn (icoană împărătească)
prima jumătate a sec. XVIII
Porumb 1998, p. 138; Dumitran 2011/a, p. 75, nota 28, p. 87, fig. 11
Icoana aparține aceluiași pictor ca și piesa cu nr. 17 de la Piatra-Fântânele. Alte lucrări ale sale au fost identificate la Șieu-Sfântu și Sărata.

56. icoană pe lemn, 76 x 56 cm, repictată la sfârşitul sec. XVIII – începutul sec. IX

57. pictură parietală, în pronaos
sfârșitul sec. XVIII – începutul sec. XIX
Mândrescu 1982, p. 177; Porumb 1998, p. 343

58. pictură parietală, în pronaos
Andrei din Cornești (atribuire), mijlocul sec. XVIII
Mândrescu 1982, p. 182-183; Porumb 1998, p. 354

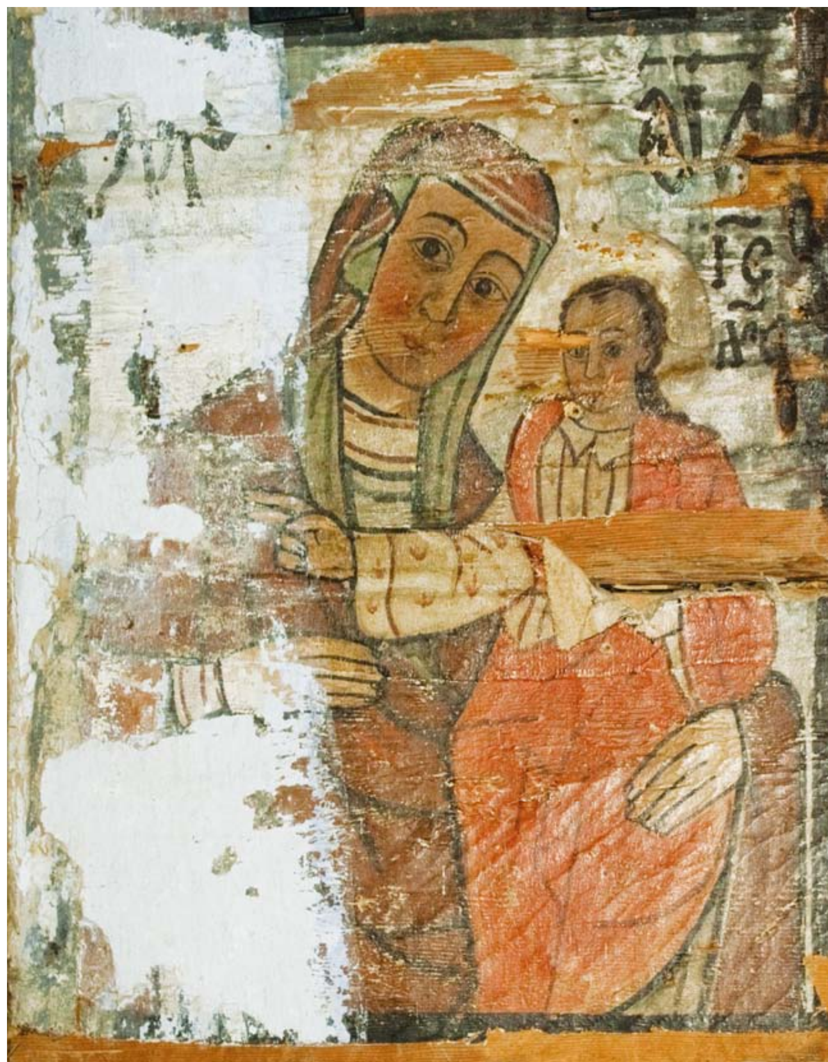

59. icoană pe lemn
Ioan Diacul din Lunca (atribuire), a doua jumătate a sec. XVIII
Porumb 1998, p. 378

60. icoană pe lemn
sfârșitul sec. XVIII
Mândrescu 1982, p. 192; Porumb 1998, p. 391

61. pictură parietală, în pronaos
Ioan Ștențel din Sânmărghita, 1776
Mândrescu 1982, p. 190-191; Porumb 1998, p. 436; Dumitran 2011/a, p. 75, nota 28, p. 84, fig. 8

Abrevieri bibliografice

A' Kolosvári könyvezö Szüznek historiája - A' Kolosvári könyvezö Szüznek historiája Irattatott az ott lévö Jésus Társaságbéli szerzetesek által Most pedig Azon Szentséges Szüz Tiszteletinek gyarapodására, és Ájtatosinak Lelki vigasztalásokra megszaporitatván ujra Nyomtattatott, Kolozsvárt, [1819]

Bogdan 2010 - Florin Bogdan, *Carte și societate în județul Mureș*, InfoArt Media, Sibiu, 2010

Bojor 1930 - Victor Bojor, *Maica Domnului dela Sf. Mănăstire din Nicula*, Gherla, 1930

Bunea 1902 - Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici sau istoria rom\nilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj, 1902

Chindriș 1997 - *Icoana plângătoare de la Blaj, 1764*, Ediție coordonată de Ioan Chindriș, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 1997

Dobjanschi 2003 - Ana Dobjanschi, *Icoane transilvănene în colecția Muzeului Național de Artă al României*, în *Artă, istorie, cultură. Studii în onoarea lui Marius Porumb*, Editura Nereamia Napocae, Cluj-Napoca, 2003

Dumitran 2004 - Daniel Dumitran, *Reacții transilvănene la Edictul de toleranță iosefin*, în *Annales Universitatis Apulensis*, series *Historica*, 8, 2004

Dumitran 2011/a - Ana Dumitran, *Icoana ca intermediar al miracolului și expresie a identității confesionale. Studiu de caz: Beatissima Virgo Claudiopolitana*, în *Annales Universitatis Apulensis*, series *Historica*, 15/II, 2011

Dumitran 2011/b - Ana Dumitran, *Arta reclamei în sprijinul Contrareformei: reproduceri gravate ale icoanei făcătoare de minuni de la Nicula*, în *in honorem Cătălina Velculescu. La aniversară*, Editura Paideia, București, 2011

Dumitran 2012 - Ana Dumitran, *Pictura românească în județul Alba până la mijlocul secolului al XIX-lea. Demersuri pentru o bază de date,* în *Patrimonium Apulense*, XII, 2012

Dumitran, Hegedűs, Rus 2011 - Ana Dumitran, Hegedűs Enikő, Vasile Rus, *Fecioarele înlăcrimate ale Transilvaniei. Preliminarii la o istorie ilustrată a toleranței religioase*, Editura Altip, Alba Iulia, 2011

Icoane MET - *Icoane din patrimoniul Muzeului Etnografic al Transilvaniei. Catalogul colecției*, Cluj-Napoca, 2011

Iorga 1906 - Nicolae Iorga, *Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene*, vol. II, București, 1906

Irimieș 1975 - Dumitru Irimieș, *Semnificația unor inscripții aflate pe două icoane pe lemn din colecțiile Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, 1974-1975

Jordánszky 1988 - Jordánszky Elek, *Magyar Országban, 's az ahoz tartozó részekben lévő Bóldogságos Szűz Mária kegyelem' képeinek rövid leirása*, fakszimile kiadás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988

Kovács 2013 - Kovács Zsolt, *„Beata Virgo Nostra Deésiensis". Despre cultul imaginilor miraculoase ale Maicii Domnului în biserica franciscană din Dej*, în *Studii de istoria artei. Volum omagial dedicat Profesorului Nicolae Sabău*, coordonatori: Vlad Țoca, Bogdan Iacob, Kovács Zsolt, Weisz Attila, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2013

Maxim, Mudura 1974 - Virgil Maxim, Gheorghe Mudura, *Valorificări etnografice din fondurile arhivistice*, în *Biharea*, II, 1974

Mândrescu 1982 - Gheorghe Mândrescu, *Biserici de lemn din Țara Năsăudului și din ținutul Bistriței*, în vol. *Monumente istorice și de artă religioasă din Arhiepiscopia Vadului, Feleacului și Clujului*, Cluj-Napoca, 1982

Mircea 2012 - Gabriela Mircea, *O tipăritură veche, fragmentară, din patrimoniul Arhiepiscopiei Ortodoxe de Alba Iulia: [Ceaslov], [Blaj], [1778]*, în *Apulum*, series *Historia & Patrimonium*, XLIX, 2012

Oros 2001 - Ioan Oros, *O posibilă contribuție la Bibliografia Românească Modernă – Acathistieriul de Blaj (1861). exemplarul de la Zalău*, în *Apulum*, XXXVIII/2, 2001

Papp Faber 2008 - Papp Faber Erika, *Égy Édesanyánk könnyei. Tizenkét könnyező Mária-kép a Kárpát-medencében*, Budapest, 2008

Pârvulescu 2008 - Dorina Pârvulescu, *Un caiet de modele de zugrăvie din secolul al XVIII-lea*, Editura Graphite, Timișoara, 2008

Porumb 1998 - Marius Porumb, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania. Sec. XIII-XVIII*, Editura Academiei Române, București, 1998

Rispoli Fabris 1987 - Annamaria Rispoli Fabris, *Icone su vetro nella pittura contadina transilvana. XVIII-XIX secolo*, Marsilio Editori, Venezia, 1987

Rus 2008 - Vasile Rus, *Operarii in vinea Domini. Misionarii iezuiți în Transilvania, Banat și Partium (1579-1715)*, vol. II, *Fontes*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2008

Sabău 2008 - Nicolae Sabău, *Icon lacrymans: de la Hodighitria Niculei la Vera Effigies B(eatae) V(irginis) Mariae Flentis Claudiopol[i]*, în *Ars Transsilvaniae*, XVIII, 2008

Tatai-Baltă 2012 - Cornel Tatai-Baltă, *The Icon of the Virgin which shed tears at Bishop Petru Pavel Aron's death (1764)*, în *Series Byzantina. Studies on Byzantine and Post-Byzantine Art*, vol. X, Warsaw, 2012

Tempea 1969 - Radu Tempea, *Istoria sfintei besereci a Șcheilor Brașovului*, Ediție de Octavian Șchiau și Livia Bot, Cluj, 1969

Terdik 2009 - Szilveszter Terdik, *L'origine dell'icona miracolosa del monastero di Bikszád*, în *Da Roma in Hungaria*. Atti del convegno nel terzo centenario della morte di Giovanni Giuseppe De Camillis, vescovo di Munkács/ Mukačevo (1689-1706). Nyíregyháza, 29-30 Settembre 2006, a cura di Tamás Véghseő, Nyíregyháza, 2009

Terdik 2012 - Szilveszter Terdik, *The Parishes of the Eparchy of Hajdúdorog*, în *„... you have foreseen all of my paths ..." Byzantine Rite Catholics in Hungary*, Éditions du Signe, Strasbourg, 2012

Tüskés 2013 - Anna Tüskés, *Pilgrimage art in 18th century Transylvania: Icons, woodcuts and engravings*, în Daniel Dumitran, Valer Moga (editori), *Economy and Society in Central and Eastern Europe. Territory, Population, Consumption*, LIT Verlag, Wien, 2013